

Jadranka Galiot Kovačić
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Osijeku
Ured za zaštitu kulturne baštine u Vinkovcima
ministarstvo.kulture@vu.t-com.hr

UDK 316.733(497.54=112.2)“1700/1941“
39:316](497.54=112.2)“1700/1941“
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 26.10.2007.
Prihvaćeno: 17.01.2008.

Gospodarski i kulturni utjecaji njemačkih doseljenika na tradicijski život Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, od početka 18. stoljeća do 1941. godine

*U radu se nastoji utvrditi u kojoj mjeri dolazi do promjena u gospodar-
skom i kulturnom životu Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, oso-
bito slavonskog sela, u vremenu nakon uspostave Habsburške Monar-
hije i doseljavanja Nijemaca. Naredbe, s jedne i utjecaji Nijemaca kolo-
nizatora, seljaka i obrtnika s druge strane, dovode do znatne gospodar-
ske i kulturne preobrazbe, koja je ušla u sve sfere javnog i privatnog
života. Opustošeno slavonsko selo radikalnim se mjerama mijenja, a
infiltracija stranih utjecaja ne ostavlja domaće stanovništvo ravnoduš-
nim. Zadaci su rada prikazati neke od važnih elemenata koji mijenjaju
sliku Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, počevši od 18. stoljeća, od
kada nastaju nove vrijednosti, znanja, navike i oblici ponašanja koji
se danas smatraju autohtonim, hrvatskim, slavonskim. Nakon krat-
koga povijesnog pregleda naseljavanja Nijemaca u Hrvatsku, pažnja
će se usmjeriti na novosti koje su se zbivale u slavonskom selu, ponaj-
prije u poljodjelstvu, trgovini, narodnom graditeljstvu, kulturi stano-
vanja, hranjenja i dr. Predstaviti će se i autoričino terensko istraživa-
nje u kojem opisuje interakciju Nijemaca i Hrvata u istočnoj Slavoniji,
Baranji i zapadnom Srijemu u prvoj polovici 20. stoljeća.*

Ključne riječi: Nijemci u Hrvatskoj, tradicijski život, gospodarski utjecaji, kulturni utjecaji, Habsburška Monarhija

Kratak povijesni pregled: Nijemci u Hrvatskoj

Najstarije njemačke skupine u Hrvatskoj spominju se od početka 13. stoljeća u Zagrebu, Varaždinu, Samoboru, Petrinji, Križevcima, Koprivnici, Virovitici, Vukovaru itd. Njemački doseljenici obično su bili trgovci i obrtnici i naseljavali su gradove, trgovišta i rudnike (Geiger, 2005: 277). Časnici i vojnici s njemačkoga i austrijskoga prostora naseljavali su hrvatsku i slavonsku Vojnu granicu od njezina nastanka u 16. stoljeću. Uz njih su dolazile obitelji i bliži srodnici. Činili su svojevrsnu društvenu elitu. S vojskom dolaze i obrtnici, upravni činovnici i drugo potrebno osoblje. Isluženi i otpušteni vojnici postaju obrtnici, posjednici i poljoprivrednici i trajno se nastanjuju.

U 17. i 18. stoljeću, nakon oslobođenja od osmanske vlasti, dolazi do nekoliko valova naseljavanja iz različitih krajeva prostrane Habsburške Monarhije. Tada u istočnu Slavoniju, Baranju, Srijem, Banat i Bačku migriraju i pripadnici njemačkog naroda. Habsburška Monarhija naseljava oslobođene krajeve, držeći se načela po kojima su zemlja i narod koji je obrađuje izvor bogatstva države. Njemačko naseljavanje motivirano je gospodarskim razlozima (Geiger, 1997: 10). Najveći val naseljavanja Nijemaca, koji je bio u sklopu ugarskog dijela Monarhije, stizao je u Banat, Bačku i Baranju. U Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu bili su rjeđe raspoređeni. Većina njemačkih naselja bila je u istočnom dijelu Srijema oko Zemuna, Nove Pazove i Indije, a u zapadnom oko Rume i Mitrovice, u Slavoniji oko Osijeka, Vinkovaca, Vukovara, a manja naselja u široj okolici Đakova, Požege, Garešnice, Daruvara i Virovitice (Geiger, 1997: 13). Doseljenici iz raznih njemačkih zemalja tada nisu imali svijest o zajedničkoj pripadnosti, kao ni narodne i političke svijesti (Geiger, 1997: 11-12).

Nijemci koji naseljavaju prostor bivše južne Ugarske uglavnom su pripadnici seljačkog, zemljoradničkog sloja koji, tražeći način za osiguranje osnovnih egzistencijalnih potreba, doseljavaju u plodno podunavsko područje. Uz Nijemce doseljavaju i ostali narodi: Mađari, Slovaci, Rusini.

Preseljavanje Nijemaca i drugih naroda u 18. i 19. stoljeću provodilo se u nekoliko navrata. Bilo je motivirano gospodarskim razlozima, popunjavanjem opustošenih krajeva nakon oslobođenja od turske okupacije te obranom južne granice od turskog carstva.

Njemačko stanovništvo koje se doseljava u 18. i 19. stoljeću nije samo seljačko. U 19. stoljeću Nijemci su često upravitelji, ekonomski provizori na komorskim dobrima. Oni su rado dolazili raditi u Hrvatsku, iako su od Tridesetogodišnjeg rata postojale glasine kako je to zemlja barbara, nekulturna i opasna. Takvo je mišljenje vladalo u Francuskoj, Italiji i Engleskoj (Kolar-Dimitrijević, 2001: 26-27). Doista, u Slavoniji 18.

stoljeća vlada razbojništvo i pljačka na cestama, hajdučija i otimanje imovine po selima (Taube, 1956: 13).

U 18. i na početku 19. stoljeća Nijemce i ostale strance naseljavali su u Hrvatsku, naročito Slavoniju i Srijem, gotovo isključivo feudanci na svoje posjede (npr., Eltz, Janković, Jovanović, Pejačević, Prandau) (Geiger, 2005: 278). U posjedu njemačkog plemstva bila su vlastelinstva Virovitica, Slatina, Donji Miholjac, Valpovo, Bizovac, Belje, Darda, Vukovar, a u njima su svoju službu obavljali mahom njemački nadšumari, šumari, upravitelji vlastelinstva, vlastelinski graditelji, mjernici i činovnici. Vukovarsko vlastelinstvo u vlasništvu je njemačke plemićke obitelji Eltz od 1736. sve do 1945. godine. Od druge polovice 18. stoljeća traje njihova briga za uspješan rad ovog posjeda, vodi se briga o cestama, svilarstvu, potrebama stanovništva, a uz grofovsku obitelj, dobrom su upravljali gospodarski stručnjaci njemačke narodnosti (Kolar-Dimitrijević, 2001: 26-36). U Slavoniji u drugoj polovici 18. stoljeća postoje njemačke tiskare (Taube, 1956: 12). Brojni su Nijemci i Austrijanci u 18. i 19. stoljeća javno ili kao državni službenici, upravitelji ili provizori aktivno utjecali na društvena zbivanja svoga vremena (opširnije u: Kolar-Dimitrijević, 2001), te je i na taj način ova etnička zajednica ostavila traga u povijesti hrvatske kulture.

U vrijeme carice Marije Terezije i cara Josipa II, njemački trgovci i obrtnici naseljavaju hrvatske gradove i trgovišta, a zemljoradnici, u manjem broju, naseljavaju sela. Naseljavanje Nijemca u Slavoniju, Srijem i sjeverozapadnu Hrvatsku počelo je nakon naseljavanja u Banat i Bačku, koje je provodio Josip II u drugoj polovici 18. stoljeća. Preseljavanjem Nijemaca iz Banata i Bačke te južnonjemačkih pokrajina krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća nastaju nova njemačka naselja u Slavoniji i Srijemu. Nova znatnija naseljavanja Nijemaca u Hrvatsku nastupit će krajem 18., odnosno od početka 19. stoljeća.

Glavnina je njemačkog stanovništva stigla u Slavoniju i Srijem tek u drugoj polovici 19. stoljeća, uglavnom iz prije koloniziranih područja Banata, Bačke i Baranje. Njihovim preseljenjem, naročito iz Bačke, u najvećem broju zemljoradničkog i seoskog stanovništva, nastaju u to doba u Slavoniji i Srijemu nova njemačka naselja. Nijemci su bili najbrojniji u istočnoj Slavoniji i zapadnome Srijemu (Geiger, 2005: 278-280).

Njemačke koloniste i njihove potomke doseljene u Slavoniju, Srijem, Baranju, Bačku i Banat domaće slavonsko stanovništvo prozvalo je Švabama (Schwabern). Oni sami kao i brojni njemački autori koriste taj naziv, nazivajući njemačke koloniste u prijašnjoj južnoj Ugarskoj Podunavskim Švabama (Donauschwabern). Izraz je nastao nakon Prvoga svjetskog rata kao zajednički naziv za Nijemce u prijašnjoj Ugarskoj. Iako je ime nastalo od naziva područja Švapska, samo manji broj doseljenih potječe iz tog prostora, a puno ih je veći broj iz Bavarske, Hessena, Lotaringije, Pfalza, Saara i Sudeta. Ovo se ime objašnjava mogućim prvim većim valovima naseljavanja iz Švapske. Etnik Švabo (Švaba) bio je pejorativan naziv za Nijemce. Nijemci iz Reicha svoje su sunarodnjake, koji su rođeni i žive u nekoj (europskoj) zemlji izvan Njemačke, nazivali i Folksdojčerima (Volksdeutscher). Ovaj rašireni naziv tek je nakon Drugoga svjetskog rata dobio negativno značenje (Geiger, 1997: 9-10). Nakon 1918. godine Nijemci

u novoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca dobivaju status narodnosne manjine i već onda su smatrani nepoželjnima kao pripadnici pobijedenoga njemačkog naroda. Već tada počinje njihovo iseljavanje (Geiger, 1997: 16; Geiger, 2005: 282).

Nijemci su se u Jugoslaviji od 1920. godine okupljali u Kulturbundu (Schwäbisch-Deutschen Kulturbund), tj. Švapsko-njemačkom kulturnom savezu, udruženju za očuvanje i širenje njemačke kulture (Geiger, 1997: 17; Geiger, 2005: 283), a 1922. godine osnovana je i Stranka Nijemaca u Kraljevini SHS (Partei der Deutchenim Königreiche SHS). Kulturbund djeluje dvadesetak godina, dok se rad političke stranke Nijemaca gasi već 1929. godine, šestosijećanjskom diktaturom, a nije obnovljen niti kasnije jer Oktroirani ustav iz 1931. zabranjuje nacionalno i političko organiziranje (Geiger, 1997: 23). Početkom Drugoga svjetskog rata, tj. pristupanjem Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, nastavlja se prodiranje nacionalsocijalističke ideologije kod njemačkog zemljoradničkog i katoličkog stanovništva, ali i izbijaju masovne protunjemačke demonstracije. U novostvorenoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH), Folksdojčeri su se konstituirali u njemačke narodne skupine (Die Deutsche Volksgruppe) s javno-pravnim ovlastima, koje su se prema vladi NDH postavljale kao cjelina prema drugoj cjelini (Geiger, 1997: 23-24).

Broj aktivno angažiranih domaćih Nijemaca u vojnim postrojbama Trećega Reicha i NDH povećavao se do kraja rata, ali isto tako postoji i otpor među pripadnicima ove narodnosne zajednice koji bježe iz vojnih jedinica, odbijaju odlazak na istočni front, štite Židove. U Slavoniji se 1943. godine osniva partizanska četa «Ernst Thälmann» (Geiger, 1997: 25; Beus Richembergh, 1994: 13).

Vodstva njemačkih narodnih skupina od kraja 1941. pripremaju planove o evakuaciji manjih skupina Folksdojčera, zbog sigurnosti života i imovine, a zbog događaja na europskim ratištima priprema se i plan njihove potpune evakuacije iz cijele Jugoslavije. U prvoj polovici 1944. godine evakuacije su sporadične. Vrhunac bijega ostvaren je krajem 1944. godine. Mnogi su otišli nečiste savjesti. Odluku o iseljavanju često nisu donosili oni koji su se trebali iseliti, već rukovodstva njemačkih narodnosnih skupina i SS (Geiger, 1997: 25-28). Početkom 1945. godine evakuirano je 110.000 pripadnika Njemačke narodne skupine iz NDH. Potkraj Drugoga svjetskog rata većina je hrvatskih Nijemaca izbjegla ili prognana iz svojih domova, najviše u Njemačku i Austriju, ali i na područje Čehoslovačke, Poljske, Mađarske i Italije, gdje su i dočekali završetak rata.

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske na Trećem zasjedanju početkom svibnja 1944. zajamčilo je nacionalnim manjinama u Hrvatskoj sva prava na nacionalni život, jednakost te ravnopravnost pred zakonom. Ipak, krajem 1944. i početkom 1945. godine, partizanski pokret i nova vlast počinju protjerivati preostale Nijemce iz cijele Jugoslavije. Tome je pridonijela odluka Predsjedništva AVNOJ-a od 21. studenoga 1944., koja je pripadnike Hrvatske manjine proglasila kolektivnim krivcima (Geiger, 2005: 285-286). Mnogi nisu željeli napustiti rodni kraj, ali su poduzimane mjere da se iselesvi Folksdojčeri. Pri uspostavljanju vlasti FNRJ, uslijedila su hapšenja i likvidacije (Geiger, 1997: 25-28). Od 1944. do 1948. godine postojalo je u

Jugoslaviji više od 70 logora u kojima su bili zarobljeni Nijemci (Beus Richembergh, 1994: 13). Najveći logori na području Hrvatske bili su 1945/46. u Valpovu, Josipovcu, Velikoj Pisanici, Krndiji, Podunavlju i Tenji. Jugoslavenska komunistička vlast donijela je odluku o iseljenu, odnosno protjerivanju svih Nijemaca iz Jugoslavije u Njemačku. To je, uz konfiskaciju njemačke imovine, otvaralo mogućnost radikalne promjene vlasničkih odnosa i etničke slike. Također, izbjeglim i prognanim Nijemcima zabranjen je povratak u Jugoslaviju. Većina zarobljenih u logorima, nakon puštanja i otvaranja granica, iselila se pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća u Australiju i Njemačku (Geiger, 2005: 286). Pored protjerivanja i likvidacije, dolazilo je i do asimilacije Nijemaca. Ovo je bio početak kraja Folksdojčera (opširnije u: Geiger, 1997. i sva literatura tamo navedena, te u: Geiger, 2005) i završetak postojanja jedne kulture koja je u dva stoljeća ostavila neizbrisive tragove u gospodarskom i kulturnom životu Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema.

Gospodarski utjecaji na tradicijski život Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema s naglaskom na slavonsku vojnu granicu

Utjecaji strane vlasti na razvoj tradicijskoga graditeljstva i stanovanja

Nakon oslobođenja od jednoipolstoljetne osmanske vlasti, osnovane su Posavska i Podunavska vojna granica 1702. godine zbog obrane od Osmanlija. Cijela je Slavonija do 1745. godine pod vlašću Carske komore i vojske, kada je sjeverni dio bio priključen Banskoj Hrvatskoj, a južni, uz lijevu obalu Save, ostaje pod upravom Bečkoga Dvorskoga ratnog vijeća i uređen je kao Vojna granica. Nositelji habsburške krune različitim su upravnim i vojnim mjerama donosili na prostor Slavonije civilizacijske pomake u gospodarskom i kulturnom razvoju. Upravitelji komorskih dobara u Provincijalu i vojne naredbe kompanija, najnižih područno-vojnih jedinica u Vojnoj granici utječu na promjene tradicijskog identiteta.

U Beču je 1772. godine objavljen propis pod nazivom «Glavna uputa za naseljavanje». Prema tom propisu postoje tehničke norme za osnivanje naselja, oblikovanje kućišta, za gradnju kuće i ostalih zgrada. Precizno je određena širina ulica, kućišta, kao i smještaj svih zgrada koje moraju biti postavljene na istoj strani dvorišta i na granici prema susjedu (Živković, 1992: 11). Upravno-vojna vlast u slavonskoj Vojnoj granici, s namjerom da svoje nezadovoljne i preopterećene podanike lakše kontrolira i poboljša im sigurnost življenja, organizirano je premještala sela s planina i sporednih cesta na glavne ceste (Engel, 1971: 532). Slavonsko-srijemska vojna granica pod izravnim nadležtvom Dvorskoga ratnog vijeća u Beču bila je podijeljena na tri pješadijske pukovnije: Gradišku, Brodsku i Petrovaradinsku. Selidba je počela u vrijeme kada je Sedmom brodskom pukovnijom upravljao pukovnik grof Friedrich Ludvig von Dönhof (1767.-1771.). U tom su vremenu izrađivani planovi prema kojima su sela nakon njegove uprave izgrađena. Istovremeno je određeno i da se kuće grade u redovima,

nizovima (Filipović, 1912: 23; Povijest vinkovačke gimnazije, 2002: 16). I Relković u «Satiru» piše o nadležnom potpukovniku Gradiške pukovnije, Ljubibratiću od Tribinja, koji je sela «s obje strane drumu po koncu pružio, a ostala u red postavio» (Relković, 1994: 127). Nadležna kapetanija obvezivala je graničara da *ušorava*¹ sela. Poslovi na ušoravanju sela bili su dio radne obveze, *rabote*, koju je graničar obavljao (Bösendorfer, 1950: 74). Selidba ili, kako su je graničari zvali, «stjerivanje kuća u red po numeru», provedena je u razdoblju od desetak godina. Kuće su stajale u nizovima, u ulicama koje su za tu svrhu bile isplanirane i prosječene (Jarić, 1964: 90). Otada su slavonska sela okupljena, ušorena pa su kao takva bila prepoznatljiva kroz 19. i cijelu prvu polovicu 20. stoljeća, kada počinju mijenjati svoj izgled. Isti tip kuća gradi se i u civilnoj Slavoniji i Baranji.

Pukovnija je poštivanje svojih naredbi ostvarivala preko službenih satnijskih zapovijedi,² odnosno strogim kažnjavanjem kućnih starješina u slučaju njihovog neizvršavanja. Zapovijedi su se odnosile na gradnju kuća i organizaciju stambenog i gospodarskog prostora, ali su ulazile i u sve sfere života graničarskih obitelji. Primjerice, kuća se morala rušiti ako kompanija nije odobrila ulazak u posjed gradilišta. U Babinoj Gredi graničari su dobivali gradilišta površine 400-800 kvadratnih hvati za zgrade i dvorište. Širina kućišta do ulice bila je 12-14 hvati. Od ovog ništa nije korišteno za vrtove jer se za njih dobivalo posebno zemljište (Tkalcac, 1994: 28-30). Širina parcele, preračunata u metre, bila je 22,7 do 26,5 metara, a dužina preko 50 metara³ (Španiček, 1995: 87).

F. Stefan Engel, vojni koncipist, graničarski referent, zabilježio je 1786. godine kako je naredeno građenje kuća od naboja ili egipatske opeke (Engel, 1971: 532). Egipatska opeka nepečena je cigla, sušena na suncu. U Brodskoj pukovniji počela se koristiti za gradnju kuća u vremenu do pojave ciglana u graničarskim mjestima. Korištena je i u kombinaciji s drvenom građom, a kasnije i ciglom. Ilovača koja je bila potrebna za izradu nepečene cigle bila je dostupna, potpuno besplatna, a za razliku od drvene građe, nepečena opeka omogućivala je bolju izdržljivost građevina u slučaju čestih požara.

Do 18. stoljeća izvori ostavljaju malo podataka o seljačkim kućama u Slavoniji, dok za razdoblje 18. stoljeća postoji nekoliko opisa. Vladin savjetnik Friedrich Wilhelm von Taube putovao je požeškim krajem (zapadna Slavonija) 1776. i 1777. godine te zabilježio da je većina kuća sagrađena od drveta i blata, a dijelom pokrivena šašom i trskom. Zapisao je da su kuće bez stakla na prozorima. Umjesto njega nalazilo se platno (Španiček, 1995: 27, 28). Ovome opisu sličan je i onaj kapetana Relkovića koji u «Satiru» opisuje uređenje kuće. Navodi da kuća ne valja, jer ni iznutra ni izvana nije

¹ Ušoriti (usp. šor) – kuće svesti u šor, uvrstati; ušoreno selo – kojemu kuće čine ulicu, a nisu razbacane tamo-amo.

² Zapovijedi Babogredske kompanije, izvorne satnijske zapovijedi, pisane su hrvatskim jezikom, a njemačkom sintaksom. Koristim Zapovijedi koje su priredili M. Landeka, D. Švegelj i knjigu K. Tkalca «Babogredska kompanija» koji je, na temelju petnaest knjiga Zapovijedi pisanih od 1811. do 1847. godine, rekonstruirao život slavonskoga graničara.

³ Kasnijim diobama kućnih zadruga velika kućišta podijelila su se na nekoliko manjih, tako da je najmanja širina kućišta iznosila sedam metara.

omazana, kroz brvna se vidi u kuću, prozori nisu zatvoreni, nema pokućstva, u kući su dva, tri kiljera⁴ koji ne valjaju (Relković, 1994: 75, 89).

U 18. stoljeću na seljačkim kućama Brodske pukovnije građeni su drveni dimnjaci, a približno dva desetljeća nakon uredbi pukovnika Dönhofa, u patentu cara Josipa II, 1788. godine, zabranjena je gradnja dimnjaka od drveta u drvenim kućama, te je propisana gradnja od opeke i iznimno od prijesne cigle i pletera koji se i izvana i iznutra morao dobro omazati (Matasović, 1932: 65). Ovom mjerom požari su uspješno reducirani. Zapovijedi Babogredske kompanije iz 1824. godine bilježe da je na nekim kućama ipak nedostajao odžak,⁵ ili je nedostajala kapa na njemu. Starješine kućnih zadržuga bili su kažnjavani u slučaju ne postave li ono što nedostaje u roku od sedam dana (Landeka, 1991: 13). Koliko je vlast ulazila u sve pore seljačkog života, svjedoči i zabrana nošenja svijeće bez fenjera i pušenje lule u staji ili tavanu kao i pušenje prolazeći selom (Landeka, 1985: 181). U sjećanju je kazivača ostalo kao predaja od davnina, kako se za nošenje duhana u vrijeme žetve na polju kažnjavalo batinanjem s petnaest udaraca volovskom žilom (osušenim volovskim repom) po tijelu.

Dvorsko ratno vijeće dopustilo je 1820. godine graničarima da kuće i druge zgrade mogu zidati samo od opeke. Stoga su u ciglani mogli sami sebi praviti opeku, a drvo potrebno za loženje peći u ciglani nisu plaćali (Tkalac, 1994: 31-32). U Zapovijedima iz 1823. godine propisano je kako se sve zgrade, a osobito kuće i ambari⁶ moraju podzidati, a svako je nepoštivanje «zapovidi» Kompanija strogo kažnjavala (Landeka, 1985: 181). Pri obilasku generala, morali su svaka kuća, soba, odžak i avlija⁷ biti dobro očišćeni. U protivnom, kućnom gazdi prijetila je kazna. Također, mnogi su starosjedioci bacali razno smeće ispred kuće na cestu, što je vlast također kažnjavala (Landeka, 1985: 181-182). Kažnjavalo se najčešće batinanjem kandžijama, kao i u naprijed navedenim slučajevima.

Svi navedeni primjeri odnose se na slavonsku Vojnu granicu, gdje je seljak-graničar, opterećen vojnim obvezama i radom na zemlji, izvršavao naredene mu zadatke. Ali slične promjene događaju se i u slavonskim županijama u kojima postoji civilno uređenje. Seljaci-kmetovi na slavonskim vlastelinstvima imali su za vlasteline uglavnom strance, čiji su upravitelji bili uglavnom Nijemci ili Mađari. Uobičajeni način gradnje nastoji se preoblikovati i usmjeriti. Sve su propisane mjere vodile kvalitetnijem građenju, stanovanju i većoj sigurnosti stambenih i gospodarskih zgrada.

Početak izgradnje gospodarskih zgrada također datira s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Grof Dönhof izdao je za Vojnu granicu 1765. godine naredbu o građenju žitnica ili štagljeva⁸ i suvara⁹ jer je žito često ostajalo na polju i propadalo (Filipović, 1912:

⁴ Kiljeri, vajati, pojatci, kučari

⁵ Odžak (tur.) – ognjište, dimnjak

⁶ Ambar (tur.) – žitnica, spremište, skladište

⁷ Avlija (tur.) – dvorište

⁸ Štagalj (njem. Stadel) – gospodarska zgrada gdje se drži stočna hrana (sijeno, slama i sl.)

⁹ Suvara, suvi mlin – mlin na konjski ili volovski pogon; melje na suho, *na suvo*, otuda i naziv. Suvaru bi izgradilo više vlasnika ili je veleposjednik bio njezin vlasnik. Najviše ih je bilo na području Vojne granice.

23). Spremalo se i u žitne jame u zemlji i bilo loše kvalitete zbog neadekvatnog smještaja (Babić, 1959: 1070). Sve su ove okolnosti dovodile do oskudica u hrani i gladi. Izgradnja gospodarskih objekata bila je neophodna, no nema spoznaja da je u ovom vremenu bila i stimulirana. Odvijala se polako o čemu svjedoči dvadeset godina kasnije F. S. Engel, koji piše kako nedostaje ambara i tavana za smještaj sijena i da do tada nije bilo staja za stoku (Engel, 1971: 314, 315, I. Knj.). Na Beljskom vlastelinstvu u Baranji, koje je tada dio uže Ugarske, 1824. godine već postoje veliki ambari u koje se spremao urod vlastelinstva, dok podložnici spremaju svoje žito u ambare različitog oblika, uglavnom napravljene od šiba te izvana i iznutra oblijepljene blatom i pokriveno trskom (Sršen, 2002: 120).

Ne može se tvrditi da su slavonske suvare import Habsburške Monarhije, jer ih je na ovim prostorima bilo i u vrijeme osmanske vladavine, ali se pretpostavlja da su se u većem broju počele graditi u Slavoniji krajem 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća, zajedno s doseljenjima na opustošenu zemlju. Najviše ih je bilo u okolici Vinkovaca i Županje, ali i drugdje po Slavoniji i Baranji. Suvare su potisnule dotada postojeće vodeni-ce jer su vojne vlasti nastojale regulirati promet Savom i smanjiti opasnost od poplava. U suvarama su se mljele žitarice potrebne ljudskoj i životinjskoj prehrani, sol i djetelina, te su imale značajnu ulogu u seljačkom gospodarenju jugoistočnog dijela Slavonije, posebno u 19. stoljeću (Španiček, 1995: 2-4). Izgradnja mlinova na suho poticana je od vlasti besplatnom sječom drveta (Virč, 1982: 25).

Propisima i stalnim nadzorom zapovjedništva najnižih vojno-upravnih formacija, njemačkih upravitelja na vlastelinstvima kao i znanjima koja donose doseljeni njemački seljaci i obrtnici, usmjeravano je i unapređivano bavljenje poljodjelstvom i stočarenjem. Postojanje kvalitetnih gospodarskih zgrada bio je preduvjet za razvoj poljodjelstva i gospodarenja uopće. Stambena arhitektura, raspored zgrada, organizacija prostora, gospodarskih prostora kao i materijali od kojih se zgrade grade, znatno su kvalitetniji u odnosu na razdoblje osmanske vlasti. Civilizacijski napredak doveo je do novina u tradicijskom graditeljstvu i stanovanju. Zapovijedi su propisivale te usmjeravale i ograničavale seljaka u gradnji i organizaciji stambenog i gospodarskog prostora. Zapovijedi su imale za cilj izvršavanje svih nametnutih obveza. Uvođenjem novih materijala, načina gradnje i postavljanjem kućnih brojeva namjeravalo se spriječiti česte požare, produžiti trajanje zgradama te poboljšati kvalitetu stanovanja.

Mnoštvo turskih i njemačkih izraza, korištenih u ispravnom ili iskrivljenom obliku, našli su svoju široku primjenu u jeziku stanovništva Slavonije, što svjedoči o snažnom utjecaju turske i njemačke prisutnosti. Nazivi u tradicijskoj gradnji: *kvelbovanje*, za izradu lučnih prozorskih otvora na gospodarskim zgradama ili *giter na pendžeru*, za prozorski otvor s rešetkom, *ajnfort*, za kolni ulaz u dvorište, samo su neki od naziva koji dokazuju ovu tvrdnju.

Sve ono po čemu je Slavonija danas poznata: po redu, radu, čistoći u kući i oko nje, urednosti staja, čistoći ulica, urednosti bunara, ograda, mostova, groblja, cesta, ostatak je naslijeđa koje je nametnula habsburška vlast (Kadić, 1968: 141). Razvijena Europa, odnosno Habsburška Monarhija svojim novinama mijenja sliku ratarske i stočarske Slavonije.

Utjecaji njemačkih doseljenika na gospodarstvo, poljoprivredu, tradicijsko graditeljstvo i stanovanje

Stočarenje je kod Hrvata također bilo nerazvijenije nego u Nijemaca u isto vrijeme. Sva je stoka od proljeća do jeseni u Slavoniji bila na otvorenom i imala je dosta hrane, ali zimi je ugibala od gladi i zbog toga što nije bila u štalama (Filipović, 1912: 23). Istodobno, 1787. godine u Vojnoj granici počeo se primjenjivati veterinarski zakon i drugi veterinarski propisi. Hrvati su imali krave podolske rase, a doseljenici su uveli švicarsku rasu (Kadić, 1968: 133-142).

Strana vlast uvela je još 1761. godine uzgoj svilene bube (Taube, 1954: 166), a 1777. osnovano je društvo bečkih trgovaca, sa zadatkom da u Slavoniji unaprijede svilarSKU manufakturu. Kod Daruvara su 1777. godine zabilježeni njemački suknari koji od grube domaće vune prave tursku abu, flanele za prodaju, te kod Našica njemački *fabrikanti* stakla koji proizvode stakleno posuđe i prozorska okna (Taube, 1956: 13).

Različiti utjecaji na poljodjelstvo, obrt i trgovinu, važni su za razvoj ovih djelatnosti u Slavoniji. Ne samo doseljenici, istaknuti pojedinci i kompanijske zapovijedi, već i slavonski prosvjetitelji, nastoje prenijeti iskustva viđena u njemačkim zemljama. Kapetan Babogredske kompanije, Matija Antun Relković u svom književnom djelu "Satiriliti divlji čovik", koje je tiskano 1762. te dopunjeno 1779. godine, preporučuje poljodjelstvo po uzoru na njemačko. Kritizira slavonskog seljaka jer dnevno poore malo zemlje, radi samo do užine, te pije puno rakije dok radi, kvari plug svojom nepažnjom, uz plug radi i pet muškaraca. Plug je u Slavoniji bio izrađen od drveta. Oranje je bilo teško i zato je plug moralo vući i do pet pari volova. Uza svaki par volova išao je vodič koji je pazio da volovi dobro vuku. Kako je plug dobivao željezne dijelove, smanjio se i broj volova na dva, te je njime upravljao samo jedan orač. Konji tada nisu upotrebljavani za oranje nego za lakše poslove i vožnju. Vjerojatno, tek kad je plug usavršen, počinju se konji koristiti u oranju (Kadić, 1987: 6) po uzoru na njemačke seljake. Iz Relkovićevih stihova saznajemo da njemački seljak («Sam») koristi konja u oranju, te se čini da je plug u Šleziji ili Saksoniji u drugoj polovici 18. stoljeća bio sastavljen i od željeznih dijelova. Slavonski seljak, kojeg nam predstavlja Relković, lijen je, nerazborit i neorganiziran. Živi od danas do sutra, za kratkotrajni užitak, druženje, opijanje i opći nemar. Nasuprot njemu, postavlja marljiva njemačkog seljaka:

«...*Jedan Paur u nimackoi zemlji
u Slezji, ial u Saxsonji
Vishie more on Sam po orati
kad kobilu, y kravu ufati
Nego vás pet, y deset volllova
kad ufatish, ial deset konyová
Jer ne tražxi csasti, ni rakie,
nitise on, kao vi napie
Neg ponese u torbici Sira,*

*J on ore csak do tavne nochi
ier niema od nikog pomochi
Pak na sie on tolloko xitta
Shto mu more za dva, za tri litta
Biti hrana, al ony prodade,
ier zalludu nishta ne imade,
On ne derxi, nego shtoie triba
y shtonyemu zaihche potriba
A ostálo Sve za novce dade*

pak sam pluxi, sam kobilu tira

Pak on neche da posla ostavi

dokle svega jutra nesastavi

(Relković, 1997: 47)

pak on novca uvike imade...»

Opisujući život u slavonskoj Vojnoj granici, Relković je imao namjeru poboljšati sve poslove koji su se obavljali na selu, ali uz ciljano karikiranje i prenaplašavanje negativnih osobina slavonskog seljaka. Iz namjere da naglasi razliku, idealizira njemačkog seljaka i kritizira slavonskog. Dolaskom Nijemaca postupno se mijenja način obrade zemlje. Hrvati zemlju nisu gnojili i vrlo su je rijetko ostavljali na ugaru (Taube, 1954: 170). Na zemlji su jedne godine sijali žito, druge kukuruz, a treće je godine zemlja ostajala na pologu, ugaru (Janković, 1968: 169; Čivić, 1964: 105). Smatrali su da će zemlju nahraniti ostavljanjem na ugaru i po dvije godine, slamom ostalom nakon vršidbe ili govedom balegom. Zato su požeto žito vršili odmah u polju (Matić, 1951: 15). Za razliku od njih, njemački doseljenici donose plodored i gnoje zemlju. U Slavoniji se ugarenje postupno napušta i prelazi na obradu zemlje plodoredom.

Tradicijski način žetve kod Hrvata jest žetva srpom, a od Nijemaca su preuzeli košnju kosom (Cepelić, 1978: 268; Matić, 1951: 16). Šokci nisu znali vezati užad, *vuža*, koja su bila potrebna za vezivanje snopova pšenice nakon žetve. Ostalo je zapamćeno kako se u Petrijevcima kod Valpova žito počelo kositi kosom oko 1900. godine. Prvi je kosio kosom doseljeni Nijemac Genhard i na ostale prenio svoje znanje (Bahert, 2000: 96). Po sjećanju kazivača Ladislava Švedla (r. 1921.) iz Petrijevac, to je bilo *«puno ranije»*. I pojedinci su svojim djelovanjem uvodili novine u svakodnevne poslove slavonskih seljaka.

Pretpostavlja se kako tradicijske kuće u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu, oblikom, osnovnim tlocrtom, otvorima te krovštem, svoj korijen vuku još iz predturskog doba, odnosno svjedoče o prisutnosti i utjecaju njemačkih doseljenika, što dokazuje i opis putopisca Maksimilliana Prandstättera koji je, opisujući tursko trgovište Vukovar 1608. godine, naveo: *«... to je prilično maleno trgovište s lijepim seljačkim kućama kako se i kod nas Nijemaca grade»* (Karač, 1994: 151). Nacrtao je i vedutu Vukovara¹⁰ na kojoj su prikazane kuće dvostrešnog krovšta, bočno orijentiranih zabata i nekoliko prozora na pročelju. Slijedeći viđeno u gradovima, smatra se kako su se konstruktivni i oblikovni modeli ponavljali i u široj regiji, te su se na isti način i oblikovale seljačke kuće u Slavoniji, Baranji i Srijemu. Do polovice 18. stoljeća nema planiranih ulica, a kuće su bile razbacane i raštrkane, kada je Habsburška Monarhija počela raditi na okupljanju i planiranju urbanih, ali i seoskih struktura na prostoru Slavonije (Mesarić Žabčić, Galiot Kovačić, 2007: 367). Uobičajen je naziv za zabatnu kuću dvostrešnog krovšta, s ulazom u trijem ili bez njega, *švapska kuća*, ali i *špichauz*, *kuća na špic*. Osobito se to odnosi na zabatne kuće izgrađene od nabijene zemlje, kojih i danas ima u okolici Vukovara i u Baranji.

¹⁰ Veduta Vukovara nalazi se u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu; reprodukcija u monografiji: «Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu», Zagreb, 1994., str. 126.

Kako je troprostorna organizacija kuća postojala početkom 18. stoljeća, nema pouzdanih spoznaja je li se razvila ovdje ili je preuzeta u gotovom obliku iz njemačkih krajeva¹¹ (Španiček, 1995: 30). Nijemci su u istočnoj Slavoniji i Baranji poznati kao vrsni narodni graditelji stambenih i gospodarskih zgrada. Josip Payr, pristav i pisar, 1824. godine zabilježio je da su u Belom Manastiru u Baranji Nijemci zidali lijepe kuće već nekoliko godina (Sršan, 2002: 105).

Prvi doseljeni Nijemci obrtnici, među kojima su bili i zidari, dolaze u Slavoniju u drugoj polovici 18. stoljeća (Taube, 1956: 13). Njemački *majstori*, zidari u 19. i 20. stoljeću najčešće su bili samouki ili su znanje prenosili s generacije na generaciju. Gradili su od svih navedenih materijala, naboja, drveta i cigle. Bilježi se i slučaj kako su kćeri njemačkog majstora iz Berka gradile s ocem kuće po mjestu i okolici, a među njima i kuću iz 1912. godine.¹² Ističu se njemački majstori i u izradi predmeta od drveta. Stolari su izrađivali drveni inventar kuće: kredence, komode, ogledala, ulazna vrata, prozore, stolice, stolove. I drugi su njemački majstori pamćeni kao posebno dobri po radnoj vještini i preciznosti. Kao najbolji majstor suvađija¹³ u Tomašić-suvari u Otoku,¹⁴ pamti se *Švabo* Libman (Španiček, 1991: 153). Ovo su samo neke od djelatnosti koje su Nijemci donijeli na područje Hrvatske u 18. i 19. stoljeću i temelj su kasnijega gospodarskog rasta i razvoja.

¹¹ Ulaz u kuću smješten je na srednjoj prostoriji, kuhinji koja je jedinstveni prostor. U nju se ulazi s dvorišta ili trijema, a ovdje su smještena vrata koja vode u prednju i stražnju sobu. Kuhinja je namijenjena komunikaciji s prostorijama, a u svome drugom dijelu pripremanju hrane. Imala je otvoreno ognjište na kome se pripremala hrana i sušilo meso. Približno početkom 20. stoljeća ognjišta počinju nestajati iz seljačkih kuća, a na njihovo mjesto dolaze zidani štednjaci, *šporeti* (Španiček, 1995: 30-31).

¹² Kuća, Berak, Čakovačka 10, registrirano nepokretno kulturno dobro tradicijske arhitekture, zidana je opekom tlocrtno organizacije u ključ, a nalazi se na uličnoj građevinskoj liniji. Ulično krilo s vratima u sklopu kuće, kao i reprezentativno zidani kolni ulaz, zauzimaju cijelu širinu parcele. Kuća ima pet prozora na uličnom pročelju, iznad kojih su postavljene reljefne profilacije u žbuci. Aplikacije od terakote postavljene su oko prozora, vrata i u zoni vijenca. Stilska pripadnost historicizmu izražena je u oblikovanju prozorskih polja, gdje alterniraju polukružni i trokutasti zabati, te u aplikaciji štuko dekoracije. U trijem kuće vode dvokrilna željezna vrata iznad kojih se nalazi postavljeno bojano staklo u rešetkastoj mreži. Vrata, kvalitetan obrtnički kovački rad, pravokutnog su oblika, a nastavak od stakla polukružno je zasvođen. Uz kuću se nalazi i zidani kolni ulaz, koji je lučno zasvođen. Zidani luk nalazi se između dva masivna stupa, a ispod je nova željezna kapija, koja je zamijenila staru, oštećenu u Domovinskom ratu. Do ulice su tri prostrane sobe, a u dvorišnom krilu ovim redom nastavljaju se jedna za drugom: soba, kupaonica, soba, kuhinja, ostava, *špajz*, ljetna kuhinja te prilaz tavanu. Posljednja je prostorija u ovom nizu štala. Ispod kupaonice i sobe do nje nalazi se podrum. Prostrani trijem leži na zidanim stupovima i pruža se uz cijelu kuću. U dvorištu se nalazi šupa te prostor za smještaj poljoprivrednih strojeva. Kuća je izrazito prostorno razvijena, kvalitetno građena i bogato dekorirana. Njenom izgradnjom uspješno su povezane značajke tradicijske seljačke i građanske arhitekture u stilu historicizma. Neosporna je vrijednost kuće kako u njezinoj očuvanosti i prostornoj organizaciji koja po tipu pripada narodnom graditeljstvu Slavonije, tako i u rijetkosti gradnje arhitektonskog stila koji je smješten u sklop seoskog ambijenta.

¹³ Suvađija, suvađžija, majstor je koji s obitelji živi u suvari, odnosno kući koja je njezin sastavni dio. Osnovni mu je posao mljevenje, *meljava* žitarica i održavanje sklopa suvare, tj. mlinskog mehanizma.

¹⁴ Tomašić suvara u Otoku, Ulica V. Nazora 49, registrirano nepokretno kulturno dobro tradicijske arhitekture, jedini je sačuvani i obnovljeni mlin na konjski pogon u Hrvatskoj. Sagrađen je u prvoj polovici 19. stoljeća kao sklop s dva glavna dijela: kuća s mlinom i mlinarevim stanom i šatre okruglog tlocrta, stožastog krova u kojoj je smješten pogonski mehanizam.

Tradicijski život i kultura podunavskih nijemaca: pronađeni tragovi i opća, glavna obilježja

Kroz povijest njemačkog doseljenog stanovništva iščitava se i prošlost svakog pojedinca. Podržavam tvrdnju B. Mesingera, da doseljenik u novoj zemlji, na novoj zemlji, mora početi od početka, u borbi za osiguranjem vlastite egzistencije, kao i da mu pripadnost narodu vladajućih ne donosi situiranost i bezbrižnost. Riječ je o čovjeku koji je žrtvovan prvo kao kolonist, kao onaj koji napušta svoj dom da bi došao na prostore gdje je uvijek tuđi, gdje je uvijek drugi, drugačiji. Sav imetak doseljenicima je bila nada, a sve što ih je okupljalo bili su jezik i vjera u vlastite snage (Mesinger, 2004: 71).

Što je činilo tradicijsku kulturu Hrvata u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom dijelu Srijema i doseljenih Nijemaca u prvoj polovici 20. stoljeća, saznala sam i provedenim terenskim istraživanjem. Suradnike, kazivače za razgovor o ovoj opsežnoj temi nije bilo lako pronaći. Najčešći su odgovori na moje traženje bili: više ih nema, oni koji su nešto znali, umrli su, kao i bojazan nekih kazivača Nijemaca od podsjećanja na egzodus njihova naroda nakon 1945. godine. Pronađene kazivače svrstala sam u dvije (sasvim male) grupe. Prvoj pripadaju ispitanici rođeni u prvoj četvrtini 20. stoljeća koji su živjeli suživot dviju etnika na selu, oni su Nijemci i Hrvati te muškog i ženskog roda. U drugoj su se grupi našli kazivači rođeni uoči i tijekom Drugoga svjetskog rata i potomci su Nijemaca i Hrvata sa sela, a istraživanog se vremena (prve polovice 20. stoljeća) sjećaju iz priča svojih roditelja, baka i djedova.

Književno djelo Njemice Theresie Moho «Marijanci, Djetinjstvo u Hrvatskoj, 1928.-1945. godine», također je izvor vjerodostojan za poznavanje života domaćih Švaba na selu u Slavoniji.¹⁵ U ovom lirskom, emocijama punom romanu, stiče se slika o Nijemcima, odnosno strukturi obitelji, ulogama u njoj, međusobnim odnosima, dužnostima odraslih i odrastanju djece.

Prehrana seljačkog stanovništva u Slavoniji i Baranji i doseljenih Nijemaca

U Slavoniji je tijekom 18. stoljeća glavna hrana bilo pečeno meso, uz kiseli kupus i krumpir. Prehrana je ruralnog stanovništva jednolična, ali i kalorična, što je bilo primjereno čovjeku koji je morao naporno raditi. Na stolu seljačke obitelji najčešće se nalazila svinjetina, uz kuhani kiseli kupus sa suhim mesom ili slaninom. Seljaci su držali svinje, volove, ovce, koze, a od peradi guske, pure i patke. Jela se »... *marva za meso, živvad za zaminu...*«, zapisao je krajem 18. stoljeća Josip Stjepan Relković u svom «Kućniku». On ističe da se ništa drugo i ne zna pripremati. Mliječni su se proizvodi (maslac,

¹⁵ Theresiu Moho (r. 1928.) doživljam kao svog indirektnog kazivača, iako ona sama daje odgovore na pitanja koja su predmet mog interesa. Omogućila je da kroz njezinu intimnu životnu priču mnogi čitatelji steknu osnovne spoznaje o Nijemcima u Slavoniji. Radi se, dakako, o njezinim rekonstruiranim sjećanjima koja sežu u najranije djetinjstvo. U neposrednom kontaktu s vlastitim kazivačima radi se o istom. Provjerljivost je moguća i provedena je analizom i komparacijom podataka dobivenih od kazivača. Osobna memorija jedino je ispravno mjerilo u praćenju ljudskih događaja, misli i osjećaja. Preko njih dolazimo do objektivne stvarnosti.

mlijeko, sir i skorup) pripremali, ali vrlo malo jeli jer ih je kućnik¹⁶ prodavao i od toga novca štedio (Relković, J. S., 1994). Slavonci su koristili crni i bijeli luk i znali kiseliti kupus. Nisu znali konzervirati voće i povrće, već su domaće voće, a najviše jabuke, šljive i dunje, sušili u pušnicama za voće,¹⁷ posebice u županjskom kraju. To voće se nakon sušenja spremalo na tavan i u dugim zimskim danima kuhalo i jelo.

Dva budimska profesora, Matija Piller i Ludovik Mitterpacher, obilazili su požeški kraj 1782. godine i o prehrani i uobičajenom ponašanju za stolom zapisali: «... *Svi jedu za zajedničkim stolom, no jedni poslije drugih. Prvi sjedaju za sto muškarci: kad se oni nahrane dolaze žene; najposlije se donosi djeci ... U jelima nema velike raznolikosti. Ljeti se najviše hrane povrćem i različitim jelima od brašna, zimi mesom, osobito svinjetinom, ali ako ima mnogo glavatog kupusa, seljaci ga velikim dijelom uzimaju zimi za hranu sitno mu izrezavši lišće i ukiselivši ga u njegovom vlastitom soku. Isto tako uzimaju za hrane bundeve. Ogulivši koru kuhaju ih u vodi, a kad omekšaju, začine ih kajmakom ... Što god privedu od brašna ili pšeničnoga ili kukuruznoga, redovito kuhaju u mlijeku, no često poliju samo istopljenom slaninom ... Piju vino, još radije šljivovicu, a kad ih nemaju, zadovolje se mjesto njih samom vodom ...» (Matić, 1951: 10). Autohtona su slavonska jela i mladi sir s lukom i vruća salata sa slaninom, tzv. «popurita» (naziv uvriježen u vinkovačkoj okolici). Izbor jela kao i način prehrane slavonskog seljaka sporo se mijenjao, a drugih vrsta povrća, kao i različitih začina bilo je na stolovima klera i svjetovnih glavara te u gradovima, ali seljaku je dugo ostalo dostupno samo navedeno. Cikorija, celer, grah, mažuran, mrkva, paprika, rotkva, hren, šafran, špinat i tikva, dolaze tek kasnije u upotrebu (Filipović, 1822: 1-110), a na selo tijekom 19. stoljeća.*

Jedan od najvažnijih poslova u godini bila je svinjokolja. Josip Lovretić, svećenik i zapisivač narodnog života, opisao je 1897. godine svinjokolju u Otoku. Svinje su nakon klanja bile paljene. Na svinju se stavi slama i onda se slama pali kako bi otpale dlake. Nakon struganja motikama i drvenim strugovima, žene polijevaju svinju tikvenim rgom, a muškarci ga peru «*obadvim rukama bez korita*». Nakon pranja, svinja se ponovno stavi na čistu slamu i dalje obrađuje (Lovretić, 1990: 10; Kadić, 1981: 36). Sav se posao obavljao na zemlji i čučeci, što je bilo veoma naporno (Kadić, 1981: 36). Vjerojatno su Nijemci donijeli alate potrebne za lakšu obradu zaklanih svinja: drvena vješala (*remove*), korita, alat za skidanje dlaka (*glokne*), stolove na kojima se svinja obrađuje.

Na prehranu slavonskog seljaštva znatan je utjecaj, uz mađarsku, imala i njemačka kuhinja. Sušene proizvode od svinjskog mesa Slavonci bi jeli i zimi i ljeti (Šalić: 1990, 65), a Nijemci su ljeti jeli više perad i mliječne proizvode. Od Njemica su Šokice naučile konzervirati voće i povrće, tj. praviti kompote od višanja, trešanja, marelica, dunja te pripremati zimmicu – kiseliti papriku, krastavce, rezanu papriku, zelenu rajčicu. Da žene služe muškarce i stoje uza stol, zabilježili su budimski pisci krajem 18. stoljeća. U vinkovačkoj okolici, u velikim šokačkim seljačkim obiteljima bilo je tako kroz cijelu prvu polovicu 20. stoljeća. Istodobno, njemačka je obitelj objedovala zajedno. Iza ručka su često na stolu bili kolači. Kod Nijemaca se meso jelo samo četvrtkom i

¹⁶ Kućnik je muška osoba koja upravlja kućnom zadrugom.

¹⁷ Pušnice su bile mali drveni gospodarski objekti, a stajali su u prednjem dvorištu.

nedjeljom, a ta je navika prenesena i dugo se zadržala kod Šokaca u Slavoniji. Priprema mesa pohanjem, pirjanjem i prženjem također je bila svojstvena Nijemcima. U isto vrijeme kad je stol Nijemaca bio bogat raznovrsnim obrocima, Šokci najčešće kuhaju ili peku meso, kuhaju krumpir i ostalo povrće. Nijemci pripremaju krumpir na pet različitih načina, a drugo povrće prokuhavaju i pirjaju na maslacu. Ostalo je zapamćeno kako «... Šokci nisu znali ni rezance mesiti dok ih Švabe nisu naučile ...». Stoga su se nazivi jela od pšeničnog brašna, toliko omiljenih u Slavoniji, zadržali kao germanizmi: rezanci s krumpirom – *grenadirmarš* (Grenadir Marsch), drobljenac – *šmarn* (Schmarn), torbice s pekmezom – *tački* (Taschen gefüllt mit Marmelade), dugoljasti valjušci – *šufnudle* (Schupfnudeln), gužvara – *štrudla* (Strudel mit Füllung), pecivo, roščići – *kifle* (Kipfel) i drugi (o prehrani više u: Rittig-Beljak, 2002.)

Vino i rakija autohtona su slavonska pića, a dolaskom Nijemaca pivara, odnosno osnutkom prvih pivara u Osijeku, krajem 17. stoljeća, počinje se piti pivo. Prve su pivare nastale za doseljene carske vojnike njemačkog porijekla, a kasnije i doseljene civile (Vrbanus, 2002: 221). Navika pijenja piva postupno dolazi u slavonska sela. U selima je u 19. i 20. stoljeću pivo bilo dostupno u gostionama, držalo se u buradima i točilo na krigle. Također se udomaćilo i često se konzumira.

Njemački utjecaji na prehranu stanovništva u Slavoniji vrlo su očiti. Može se pretpostaviti da je od njemačke etničke skupine domaće seosko stanovništvo preuzelo način ponašanja za stolom, pripremu jela, kao i neke prehrambene navike. Ovaj je proces trajao od doseljavanja Nijemaca, seljaka, obrtnika, vojnika, plemstva i svećenstva. Promjene u prehrani najviše su se događale u 18. i 19. stoljeću, tako da seosko stanovništvo u Slavoniji u prvoj polovici 20. stoljeća nema jasnu spoznaju o utjecajima drugih kultura na domicilnu, kako u prehrani tako i u drugim područjima tradicijskog života. «*Verske, kućne i domaćinske običaji imali su kao i mi.*» (berbe grožđa, svinjokolja, obrada tla), tvrdi Pero Penavić (r. 1916.) iz Berka.

U prvoj polovici 20. stoljeća stanovnici različitih etničkih pripadnosti pripremali su jela na sličan način, bile su im dostupne iste vrsta mesa, peradi, povrća i voća i rijetko da imaju spoznaju o porijeklu određenih jela. Kazivači često ističu kako u to vrijeme nije bilo razlike u kuhanju između Nijemaca i Hrvata, *Šokaca* (Srijem, područje Valpovštine). Ovo ne navodim kao pravilo, jer zabilježeno je kako do Drugoga svjetskog rata u Baranji Šokci nisu ništa pekli već samo kuhali (Šabić, 2004: 233).

Današnja slavonsko-srijemska kuhinja u mnogome se temelji na njemačkoj kulinarскоj tradiciji. Kod većine seoskog i gradskog stanovništva u istočnoj Slavoniji i Baranji, danas ne postoji jasna spoznaja o ovim utjecajima, te se s «ponosom» ističe kako je ta kuhinja izvorno šokačka i slavonska.

Tradicijska izrada tkanina i odijevanje Šokaca i doseljenih Nijemaca

Uz tradicionalnu obradu lana koji se sijao i koristio za tkanje u seljačkoj obitelji u Slavoniji, njemački doseljenici iz Bačke donose konoplju, početkom 19. stoljeća u Srijem, a u drugoj polovici u srednjoj Slavoniji (Cepelić, 1917: 13). Osim što se proizvodila u

seoskim domaćinstvima, od sredine 19. stoljeća, otvaraju se tvornice konoplje u Vladislavcima kod Čepina, a kasnije i u Vukovaru.¹⁸ Zanimljiv je podatak Milka Cepelića, đakovačkog svećenika, povjesničara i etnografa, da su se tkanjem u Đakovu do 1870. godine više bavile žene iz njemačkih doseljeničkih obitelji nego žene iz hrvatskih obitelji (prema Petrović, 1998: 109), a skoro pola stoljeća kasnije piše kako Švabice, za razliku od Šokica još predu i tkaju jer imaju od čega i za goga (Cepelić, 1917: 32).

Podaci dobiveni terenskim istraživanjem ne idu u prilog ovoj tvrdnji, jer kazivači (svi rođeni iza 1917. godine) tvrde da su njemački seljaci kupovali odjeću u gradu, te da njihove žene zbog ustroja obitelji nisu imale vremena za tkanje. No, neki od njih sjećaju se kako su u «švapskim kućama» viđali tkalačke stanove na kojima nitko nije radio.

Proizvodnja i tkanje od lanenog platna u obiteljima vremenom u Slavoniji ipak nestaje, što je uvjetovano različitim razlozima, na primjer, zabranama kiseljenje lana i konoplje u vodama zbog trovanja ribe (Lovretić, 1990: 103-108), ali i utjecajima gradske mode, dostupnosti industrijski izrađenih tkanina i boljim materijalnim položajem seljaka.

Predstavnik hrvatskog klera, Cepelić, u oštrim tvrdnjama, u kojima se uočava i protunjemački stav, opisuje nestanak najfinijeg domaćeg lanenog platna *misira*: «... U ostalom na žalost kod nas u novije doba i tako zaboravljaju na to najfinije i najgizdavije naše platno, jer se móme i mlade snaše odreda pojagmile za švapskim bluzama¹⁹ i reklama.» (Cepelić, 1917: 18).

Sastavni dio šokačkoga ženskoga narodnog ruha bio je oplećak, košulja dugih rukava, od tkanog lana ili konoplje i ručno šivana. Najobičniji oplećak ima široke rukave sastavljene od dvije ili tri pole²⁰ tkanog platna i na svakom rukavu ima vrpca koja se stegne i veže oko lakta. Postoji i švapski²¹ ili mali oplećak, s uskim rukavima, zabilježio je Josip Lovretić 1897. godine, uz napomenu kako se u Otoku viđa zadnjih deset godina a u obližnjim Nijemcima i Đeletovcima još prije dvadeset i pet godina. (Lovretić, 1990: 82). Za razliku od običnih, rukav je švapskog oplećka užji, doseže do članka ruke i ne vezuje se vrpcom oko lakta. Napravljen je od jedne pole platna, jednako širok kod ramena i na završetku, kod šake, a obrubljen malom čipčicom (Lovretić, 1990: 102).

Rekla, reklja, špencl, špenzle kratak je kaput od valjane vune koju su nosili Šokci graničari u službi Vojne granice. Obično je bila plave boje s ornamentom na rukavima i pri donjem rubu. Zbog materijala od kojeg je napravljena mogla se nositi u proljeće, jesen, ali i zimi i zbog toga je rado i često nošena. Po šari (na klas ili na ružmarin, na *trišnje*, jabučice ili pruge) moglo se prepoznati iz kojeg mjesta dolazi pojedini graničar. Naime, svaka kompanija imala je određenu šaru. Rekle su se nosile uz valjane čarape,

¹⁸ Tvornica kudjelje bila je u Borovu.

¹⁹ Blusen (njem.) – košulja

²⁰ Pola – platno tkano na horizontalnom tkalačkom stanu, zvanom i *stative*; laneno, *konopljino* ili «kupovno» pamučno, kao i mješavine ovih prediva, platno, širine od 40 do 50 cm.

²¹ Švapski oplećak još se negdje naziva francuski oplećak i kao takav je poznat u etnološkoj literaturi.

fusekle, koje su bile ukrašene istom šarom kao i rekla (o rekli kao odjevnom predmetu u Slavoniji i Srijemu više u: Čosić-Bukvin, 2005: 239-252). Prvi su ih izrađivali nje-mački obrtnici, a onda i Hrvati. Odjevni su predmeti muškaraca, a kasnije i žena.

Hrvati su nosili odjeću bijele boje: muškarci hlače (*gaće*) i košulju (*rubinu*), na nogama opanke, a žene bijele oplečke i suknje (*vezenke*),²² s podsuknjama i šarenom *pregačom*, *opregom*, *zapregom* preko prednje strane *vezenke*. Starije pregače bile su od vune, a novije od tanka kupovnoga pamučnog materijala. Na nogama su imale opanke, a glavu su pokrivala maramom. Šokice su puno držale do ručnog tkanja, a kasnije do šivanja od industrijskih i u trgovinama kupljenih materijala. Od njih su pravile odjeću i tekstilne predmete potrebne u domaćinstvu. Kako je Šokica, cura ili snaša,²³ bila spremljena,²⁴ bilo je jako važno u seoskoj zajednici. Bake, majke i djevojke ulagale su dosta vremena u izradu bogate nošnje i ostalih tradicijskih predmeta. Najfinija odjeća, skute i oplećci kod žena, a gaće i košulje kod muškaraca, izrađivana je od pamučnog ili svilenog tkanja. Nošnja je ukrašavana i različitim vrstama veza, *pripilet*, *rasplet*, *necom*, *šlingom*, *heklanjem*, *eklovanjem* ili ornamentiranjem u *srebru i zlatu*, metalnim nitima industrijske izrade zlatne i srebrne boje, a kasnije i koncem. Oko vrata žene su nosile raznobojne pamučne trokutaste marame s volanima uz rubove, ili kasnije, četvrtaste svilene marame (koje bi se presavile u trokut) s resama na završecima, *prandžare*. Boja marame ovisila je o dobi žene ili određenoj prigodi. Naročito su lijepa ogavlja udanih žena, ukrašena zlatovezom koja se na glavi postavljaju u obliku kapi-ce. Zbog načina ukrašavanja dobile su naziv «zlatare». Navedeno se posebice odnosi na vinkovački, županjski i vukovarski kraj, iako je svako selo imalo svoje posebnosti u izradi svečane muške i ženske nošnje, po kojoj su seljani raspoznavali odakle je tko. Iz narodnih nošnja, posebice ženskih, iščitavala se raskoš i ljepota stvaralačkog izraza žena. Ovo se dopunjavalo i zlatnim dukatima oko vrata, koji su se nizali u jednom do četiri reda, što je ovisilo o materijalnom stanju djevojke ili udane žene.

Nasuprot Šokcima koji se «*lepo šokački nose*» (na svetim misama nedjeljom i blagdanima, svadbama), njemačko se seljaštvo početkom 20. stoljeća oblači «*civilski*». Njemački seljaci nosili su hlače od gruba plavog platna te šarene, karirane ili jednobojne košulje. U svečanim prigodama oblačili bi crno građansko odijelo, bijele košulje, na nogama crne kožne papuče i čarape – sokne. Žene su u svečanim prigodama nosile široke suknje od sukna plave, smeđe, zelene ili crne boje, koje su sezale do ispod koljena. Djevojke i mlade žene nosile su po nekoliko užkrobljenih podsuknji. Bluze su imale velike okovratnike, na suknjama bi nosile tamnu ili crnu pregaču. Stare žene nosile su crnu odjeću. Na nogama su nosile sokne i crne papuče, *pačne*, napravljene od valjane vune (Geiger, 2002: 308-309).

Šokačka su djeca, i muška i ženska, nosila košulje – dugačke bijele haljine na donjem rubu, a na nogama kožne opančice. Nisu nosili donje rublje. Djeca Nijemaca nosila su hlače na tregere i košulje, a djevojčice suknje i košulje te donje rublje, sve šivano od industrijskih materijala, a na nogama bijele sokne i cipele.

²² Vezenka se sastavljala od šest pola domaćeg tkanja. Ukrašavana vodoravnim ili češće okomitim ukrasima u crvenoj, crveno-crnoj ili plavo-crvenoj boji. Ukrasi su navezeni pamučnim koncem ili vunom.

²³ Snaše, udane žene Hrvaticе, Šokice.

²⁴ Odjevena u narodno svakodnevno ili svečano ruho.

Intenzivne promjene u tradicijskom odijevanju događaju se u posljednjoj četvrtini 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, kada su se prihvaćali utjecaji njemačkih doseljenika. Postupno je napuštanu ručno tkanje, najprije u njemačkim, a kasnije i u hrvatskim obiteljima. Razlike u odijevanju bile su bitno uočljive, ali čini se kako su se dijelovi narodnog ruha Šokaca, vremenom mijenjali pod utjecajima gradske mode i odijevanja Nijemaca.

Suživot Šokaca i njemačkih seljaka u prvoj polovici 20. stoljeća

Njemačko stanovništvo živi u nuklearnim obiteljima. Nakon ženidbe ili udaje, mladi se par osamostaljuje i odvaja od roditelja. U pravilu, bračni je par išao živjeti u podstanarstvo, *kvartir*. Nakon nekog vremena par je sagradio kuću, a nekima su roditelji još na početku bračnog života financirali izgradnju kuće. Kod Nijemaca rijetko su stanovala dva brata s obiteljima zajedno. Ako jedinač i ostane u kući, on i supruga odvajali su se od roditelja i kuhali samo za sebe. Često se kod Nijemaca događalo da se priženi momak u djevojinu kuću, i to u slučaju ako ona nema braće (Gerstner, 1996: 120). Nakon osamostaljenja, obiteljske veze Nijemaca nisu se prekidale. Često su išli jedan drugome pomagati u poslovima. Svaka je obitelj imala vlastite konje, dok su se poljoprivredni strojevi međusobno posuđivali. Posao se planirao tjedan dana unaprijed i za svaki isplanirani dan znalo se kod koga će se od braće odrađivati dogovoreni posao. Kod Šokca koji ima sinove, poslovi su podijeljeni na drugačiji način i nastojalo se da je svako od brojne obitelji zadužen za određeni posao (obrada zemlje, čuvanje svinja, boravak na stanu i dr.).

Još početkom 20. stoljeća, Hrvat, Šokac živi u kućnim zadrugama, velikim proširenim obiteljima, sa starješinom na čelu. Hrvati su smatrali kako je dioba zadruge loša, te kako će svi njeni članovi diobom postati siromašniji, *slabiji*. Način življenja njemačkih doseljenika bio je potpuno različit u odnosu na hrvatski, a po iskazima kazivača i imetak se Nijemaca na selu oplodivao za razliku od susjeda Hrvata.

Doseljenici, najviše Nijemci, zemlju su obrađivali puno racionalnije te je i više rađala. Oni su krajem 19. stoljeća postajali vlasnici velikih komada zemlje koju je bilo lakše i brže obrađivati korištenjem mehanizacije. Na velikim su površinama sijali monokulture. U isto vrijeme, raspadom kućnih zadruga zemlja se Šokaca smanjivala i nalazila na različitim lokacijama pa ju je bilo teže obraditi (Geiger, 2001: 49-50). Za ovaj je posao seljaku trebalo puno više vremena jer nije bio vezan zadružnim vezama, već je sve morao obavljati sam. Takvo je stanje trajalo sve do prvih komasacija zemljišnih površina dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. U dvadesetim godinama 20. stoljeća Nijemci imaju poljoprivredna pomagala koja su nabavljali iz Austrije ili Njemačke. U sjećanju je Hrvata ostalo kako su «*Švabe imale potporu*» iz tih zemalja. Kazivač Josip Zaluški iz Vinkovaca (r. 1944.) čuo je od djeda kako su u isto vrijeme Nijemci zemljoradnici imali *secer* za saditi kukuruz, a Šokci su kukuruz sadili *pod petu*. Obično je muškarac upregao konja u plug, koji je pravio brazdu, a za njim je išla supruga i stavljala pepeo i zrna kukuruza. Nijemac je imao kosilicu za žito, a Hrvat je još uvijek kosio kosom.

I Hrvati i Nijemci imali su gospodarstva izvan sela: Hrvati su svoja zvali stan, a Nijemci salaš. Vjerojatno su taj naziv Nijemci donijeli iz Bačke, gdje se koristi i danas.

Pero Penavić (r. 1916.) i supruga mu Marija (r. 1923.) iz Berka sjećaju se kako su njihovi susjedi Nijemci bili izuzetno vrijedni i *dobri domaćini*. Svi su imali troje do petoro djece, svakako više no Hrvati. Dok su Hrvati grčevito nastojali sačuvati svoju obradivu zemlju, Nijemci su svoju pod svaku cijenu pokušali oploditi. Ulazili su u poslovne rizike i zarađeni novac uvijek ulagali u novu zemlju. Radom vlastitih ruku i znanjem stjecali su imovinu, a susjedi su ih Hrvati često nazivali *grabežljivima*. Marljivo su krčili šiprag, u selo bi došli kao bezemljaši, a u razdoblju od deset do dvadeset godina stekli su i do petnaest, šesnaest jutara zemlje. Često su domaćini kuće, Švabe, odlazili u Vukovar židovskim trgovcima i od njih tražili zajmove, te su tako rasla i njihova imanja. Za razliku od Hrvata, češće su dizali i kredite za kupnju vršilica, kojima su vršili žito, kao i ostalih poljoprivrednih pomagala. Sjeća se djed Pero: «... *Švaba posadi u proljeće 10 jutara kukuruza i proda Židovu urod koji će tek biti ujesen i za taj novac kupi jutro kukuruza. I sad ima 11, a ne 10 ...*»

U prilog ovome ide i tvrdnja sotinskog župnika Ferde Gerstnera koji je 1918. godine zapisao da su »... u Sotin Nijemci doseljavali najviše iz Bačke kao sluge ili nadničari, te bi ustrajnim radom, a mnogo puta radi lakoumnosti našeg seljaka došli do lijepa posjeda. Osobito je to bilo lako oko 1880-90. godine, kad je seljak bud zašto prodao zemlju – bilo mu odviše za obrađivanje ...» (Gerstner, 1996: 73). Sotinski župnik procjenjuje kako su Nijemci materijalisti koji i u ženidbi imaju računa (Gerstner, 1996: 119).

Od Švabice Rosine Vuletić (r. 1920.) iz Starih Jankovaca saznaje se: «*Šokci su puno šlingali, a Švabi imali puno zemlje*», te Švabice Marije Mišić (r. 1937.) iz Ilače koja se sjeća izreke «*Šokac sjedi i pije, a Švabo ore i sije!*». Ovo potvrđuje i Theresia Moho riječima svoga djeda: «... *Stabljike kukuruza bile su debele kao ruka i na njima su visjela dva do tri klipa, ne kraća od 30 centimetara. Tko god je prolazio pokraj našeg kukuruza, bio je zapanjen. Svi su se pitali kako je taj Švabo ono beskorisno tlo učinio tako plodnim. Jedan četvorni metar za drugim, što sam ih krčio i osposobio za donošenje roda, ne mogu se usporediti sa zlatom. To tlo i ja međusobno smo srasli, postali smo jedno. Zbog toga imam jednu molbu: neka nitko od vas ne proda ni jedan dio te zemlje, neka ga ne napusti, brinite se o njoj i dalje, jer ja bih se triput okrenuo u grobu kad bih znao da ste je zapustili ili dali u nepoznate ruke. Ondašnji ljudi su drukčiji od nas. U početku su mi se sažaljivo smješkali, možda čak podrugljivo, dok su me gledali kao radim u polju. Ne želim reći kako smo mi bolji, ne, samo smo drukčiji. Dok mi radimo do iznemoglosti, oni uživaju u životu, zabavljaju se i šale – a ipak nitko od njih nije gladan.*» (Moho, 1998: 22).

O razlici u obavljanju svakodnevnih dužnosti piše i Josip Lovretić u monografiji «*Otok*», navodeći kako otočke *divojke pivaju* o nabijanju *kudilje*²⁵ istovremeno se

²⁵ Nabijanje kudilje, konoplje, faza je u postupku dobivanja tkanja od biljke konoplje. Nabijanje se vrši pomoću drvene stupke. Stupka se sastoji od dva drvena komada. Donji komad ima nekoliko zubaca, a donji za jedan manje od gornjeg, tako da gornji zupci ulaze u donja udubljenja. Donji se dio nalazi na zemlji, s gore okrenutim zupcima. Komadi su spojeni kao škare, pa se *stupka* uvijek otvara i zatvara kada se pritiskuje na suprotnoj strani žljebova. S jedne i druge strane *stupke* su dva stupa spojena motkom o koju se uhvati osoba koja nabija konoplju. Druga osoba, koja sjedi, provlači male snopove, *ručice* između žljebova, i tako se konoplja nabija. Obično je ovo ženski posao, ali radili su ga i muškarci. Jedna osoba provlači *ručice* konoplje u *stupki*, a druga nogom pritiskuje njezin gornji dio. Nabijanjem se biljka prešala, a žena bi okretala *ručicu* između zubaca *stupke* dok od nje ne nastanu vlakna. Ono što od *ručica* otpada zove se *puzder*, a kvalitetan ostatak, koji će se dalje obrađivati, *povjesmo*. Nakon kiseljenja u vodi i sušenja biljke, nabijanje na *stupki* prvi je posao obrade sirovine od koje će se u konačnici dobiti tanka nit što će se tkati na tkalačkom stanu. Ovaj se posao obično radi navečer da ne bi ovlazila *stupka* i već osušena konoplja.

izrugujući susjedama Švabicama: *«Jučer mi je govorila mama, Da Švabija kudilju nabija. Moja mama istom štogod kaže: Nek nabija, al ko joj pomaže?!»*.

Svi kazivači ističu kako su Nijemci u prvoj polovici 20. stoljeća bili *napredni*. U sjećanju je ispitanika kako su Nijemci imali prve vršalice suncokreta, vršalice za pšenicu, krunjače kukuruza, selektore za čišćenje pšenice, mlinove za pravljenje stočne hrane i dr. Navodno, dobivali su novčanu pomoć od matične države, te pomoć u tehnologiji obrade zemlje. Ladislav Švedl, kolarski majstor iz Petrijevaca, ispričao je da Šokci nisu bili zainteresirani za školovanje za obrtna zanimanja, rad na zemlji bio im je dovoljan. Nijemci su za razliku od njih često polazili obrtne škole u gradovima i uz naukovanje kod majstora, prolazili bi put stručnog usavršavanja od šegrta, preko kalfe do majstora određenog zanata. Bili su kovači, kolari, stolari. Prvi automehaničari, električari, strojobravari u prvoj polovici 20. stoljeća bili su Nijemci u Slavoniji. *«Švabi su volili zanate»*, rekao je ovaj majstor njemačkog porijekla.

U seoskim sredinama Nijemci nastoje održati svoju nacionalnu i vjersku prepoznatljivost. Međusobno se vjenčavaju, a brakova s pripadnicima drugih narodnosti i vjera je malo i na njih se nije gledalo blagonaklono. U gradovima su miješanja bila znatno češća. Ako se Hrvatica uda za Nijemca, djeca su Nijemci, a ako se vjenčaju Hrvat i Njemica, opet su djeca većinom Nijemci, tvrdi sotinački župnik Gerstner (Gerstner, 1996: 73). Tek u 20. stoljeću dolazi do ponekog braka među Hrvatima, Šokcima i Njemcima katolicima na vinkovačkom području. Njemice udane za Šokce govorile su svoj jezik i učile svoju djecu da ga govore, što je kod nekih vinkovačkih obitelji dovelo do slabljenja pripadnosti šokaštvu. Rijetki su bili slučajevi da se neki Nijemac ženidbom *pošokčio* (Šalić, 1999: 32). Neki su Vinkovčani u 19. stoljeću od zemljoradnika postajali obrtnicima, te se ženili Njemicama ili osobama drugih narodnosti i vjera, te su time izgubili šokački identitet (Šalić, 1993: 147). Od brakova između pripadnika njemačke i hrvatske narodnosti zaziralo se i u đakovačkom kraju (Šalić, 1990: 66).

Iako su brakovi među pripadnicima dvaju naroda bili rijetki, međusobno druženje i zajedničko odrastanje seoskih djevojaka i mladića dvaju etnika bilo je često. Još kao djeca, kroz zajedničku igru, Hrvati su od Nijemaca učili njemački jezik, a Nijemci od Hrvata hrvatski. Međusobno druženje i poštovanje njegovalo se i među odraslima.

Međusobni odnosi dvaju naroda bili su dobri sve do ulaska nacionalsocijalističke propagande među domaće Švabe. Tada su Hrvati znali čuti od susjeda Nijemaca: *«Vi ćete komšije Hrvati na Karpati, a mi ćemo tu ostati!»*

Njemački utjecaji na «javni» život sela

U trgovištima je bilo puno manje tolerancije i poštivanja razlika nego u selima u prvoj polovici 20. stoljeća. Njemačke su trgovine i obrtnici nerijetko bili javno prozivani ne zbog kvalitete usluge koje su pružali, nego zbog svoje nacionalnosti. Ilustrativan je slučaj trgovačkog putnika tvrtke «F. L. Bier» iz Vukovara koji je 1907. godine trgovcima iz Vinkovaca prodavao papiriće za pušenje kao «svoju» marku s natpisom «Naša budućnost» na kojoj je bila slika Hrvata, Hrvatice, hrvatskog grba i zastave, ali

je izdavao račune na njemačkom čime je izazvao gnjev jednog od njih koji ga je u tisku javno prozvao kao promotora «tuđinskog» poduzeća, apelirajući «... *Treba te nametljive tuđince već jednom poučiti, da se u Hrvatskoj nalaze i da im je dužnost hrvatski jezik poštivati.*» (Svjetlost, Vinkovci, br. 35, str. 5, 1. rujna 1907.). Začudojući je ovo prosvjed jer su svi nazivi trgovina i obrta u Vinkovcima početkom 20. stoljeća bili na njemačkom jeziku, a bila je i moda i pitanje prestiža govoriti njemačkim jezikom, osobito na trgu, i to «... *među mladom gospodom i damama ...*», odnosno višim društvenim slojevima (usp. Geiger, 2002: 311). Iako nepotpisan, negoduje pisac gornjih redova: «... *Naši neki tužni i jadni Vinkovčani, prem dobro znadu hrvatski, ipak švapčare pa podaju Vinkovcima karakter švapskoga grada ...*»²⁶ (Svjetlost, Vinkovci, br. 22, str. 3, 2. lipnja 1907.).

Otpori germanizaciji u javnim poslovima kontinuirano traju od dolaska Nijemaca. Njemački jezik bio je uredovni uz službeni latinski, u Provincijalu do početka 19. stoljeća, a u Vojnoj granici sve do razvojačenja 1881. godine. Također, morao se govoriti izvan doma. Kad bi dijete pošlo u školu i za sobom zatvorilo *kapijicu*,²⁷ nije više smjelo govoriti hrvatski, nego njemački, u suprotnom su roditelji prekršitelja kažnjavani (Janković, 1968: 167).

U selima s hrvatskim i njemačkim stanovništvom često su postojale i šokačka i švapska gostiona, *birtija*.²⁸ Može se pretpostaviti da su njemački import. Šokci su se do otvaranja gostionica bavljali plešući u kolu iza nedjeljne mise, na blagdan ili u svatovima, i to uvijek na otvorenom prostoru. U hrvatskoj su gostioni obvezno svirali tamburaši ili ciganske egede, a u njemačkoj uvijek limena glazba (Blech muzika) i plesao se valcer. Nijemci su rijetko posjećivali hrvatske gostione, a Hrvati njemačke, iako je zabilježeno i da su se zajedno bavljali u jedinoj gostioni u mjestu te «*se slagali kao braća*». U novoosnovano vinkovačko Novo selo, Neudorf, doselili su se 1819. godine Nijemci kojima je trebalo puno vremena da se uzdignu u napredni sloj seljaka. Po vjeri su bili evangelići (Virč, 2002: 54), a vijesti o njima nalazimo stoljeće kasnije, kada «*veoma bučno*» uz dobru kapljicu slave svoj kirvaj na koji dolaze i brojni Vinkovčani (Svjetlost, Vinkovci, br. 42, str. 6, 21. listopada 1906), što ipak ne odgovara uvriježenim predodžbama o Nijemcima koji stalno rade i malo slave. Vukovarski Nijemci na Švabinom brdu, također, uz bogatu trpezu (pečeno prase, janje, torte i kolače) dočekuju goste na svoj kirvaj (Schreckeis, 1990: 221-223).²⁹ Riječ kirvaj, kirbaj, toliko udomaćen

²⁶ Vinkovci su dobili status grada tek 1922. godine.

²⁷ kapijica – ulazna vrata u sklopu dvorišne ograde

²⁸ od njemačke imenice muškog roda Wirt, gostioničar

²⁹ Zavičajna knjiga o gradu Vukovaru (Schreckeis, 1990), jedina je konzultirana u ovom prilogu od velikog broja njemačkih/podunavskošvapskih knjiga za Slavoniju, Baranju i Srijem. Ostale podunavskošvapske knjige za Hrvatsku su: Branjina, Brezik, Čačinci, Čeminac, Darkovac, Đakovačka Satnica, Đakovački Selci, Drenje, Slatinik Drenjski, Mandićevac, Pridvorje, Hrastovac, Ilača, Jarmina, Josipovac, Krndija, Kula i Poreč, Lovas, Mali Bastaji, Osijek, Popovac, Kneževo, Podolje, Šarok, Sarvaš, Semeljci, Kešinci, Šidski Banovci, Tomašanci, Gorjani, Ivanovci, Velika Mlinska, Veliki Pašijan i Mali Pašijan, Velimirovac, Vinkovačko Novo Selo, Vinkovci, Viškovci, Vučevci. Predstavljaju djela (monografije) njemačkih, podunavskošvapskih povjesničara, o selima i gradovima, u najvećem broju nastala nakon odlaska iz Hrvatske, a temeljena su na iskazima i sjećanjima njemačkih stanovnika koji su živjeli u tim mjestima. Zavičajne knjige (Heimatbücher) prostor su za posebna i temeljna istraživanja materijalne i nematerijalne kulture Nijemaca u Hrvatskoj.

u Slavoniji, kao i samo slavlje, također potječe od njemačke riječi (Kirchweihe) i znači crkveni god. Svako selo, odnosno župa imala je jednom godišnje crkveni god, koji se svečano proslavljao, uz goste, najčešće rodbinu iz drugih mjesta.

Po selima je bila uglavnom jedna katolička crkva. Hrvati su išli na svoju svetu misu nedjeljom i blagdanima, a Nijemci na svoju. Tada se sveta misa održavala na latinskom jeziku, a propovijed je bila na hrvatskom ili njemačkom jeziku. Sva djeca u selu išla su na zajedničku dječju misu.

Zaključak

Prošlost Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, nije samo povijest hrvatskog stanovništva, nego i naroda koji su se doseljavali na to područje. Neki narodi, pogotovo Nijemci, postali su nositelji nove gospodarsko-kulturne tradicije koja se duboko inkorporirala u prošlost istočne Hrvatske od 18. do 20. stoljeća. Njemački utjecaji i njihovi transformirani oblici u svakodnevnom životu, načinu rada na zemlji, obrtima, narodnom graditeljstvu, stanovanju, odijevanju, prehrani i dr. prisutni su u tradicijskom životu. Utjecaji njemačkog doseljenog stanovništva generacijama su se preuzimali. Iz iskustava doseljenih stanovnika crpile su se nove vrijednosti, znanja, ponašanja i navike. Kultura, čiji su nositelji, odnosno njihovi potomci, nije sasvim izgubljena, ipak živi i danas, preoblikovana i prisvojena, a kod većine stanovništva doživljava se kao domaća, «naša», autohtona, slavonska, šokačka. Uvodeći novine koje poboljšavaju kvalitetu življenja i općeniti civilizacijski napredak, strana vlast, velikim dijelom sastavljena od njemačkog stanovništva, nailazila je na ogromne otpore domaćeg stanovništva, koji su vojnim ili civilnim instrumentarijem slamani.

Što je ostalo prisutno od brojnih njemačkih utjecaja, bio je zadatak saznati i osnovni je smisao ovog rada. Pokušalo se odgovoriti na pitanje po čemu će se, osim osvajačkih ratova zemlje matice u 20. stoljeću, pamtiti njemački baštinici hrvatskih prostora. Oni su zajedno sa starosjediocima Šokcima mukotrпно radili radi preživljavanja, a novu su domovinu doživljavali kao svoju.

Kratki pregled prikazao je neke povijesne činjenice koje su važne za poznavanje življenja Nijemaca u Hrvatskoj. U pravom svjetlu pokazuje podatke koji nisu poznati široj javnosti, ali i oslobađa od stereotipa i predrasuda stečenih u socijalističkoj Jugoslaviji.

Nakon Drugoga svjetskog rata, tragovi ove značajne kulture nestaju i gube se pod pritiskom nemilosrdnoga komunističkog poretka, koji je u egzodus poslao na stotine tisuća stanovnika njemačkog podrijetla. Nepravедno osuđeni, novu, federativnu Jugoslaviju napustili su pripadnici njemačkog naroda. Poslije Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj je ostalo malo Nijemaca i njihov je utjecaj i značaj bio obezvrijeđen i sakrivan, posebice od generacija rođenih i odraslih u novome socijalističkom okruženju.

Njemački utjecaji prelaze granice istraženog područja i postoje u Vojvodini i Bosni, gdje su Nijemci, također, naseljavani. Važno je naglasiti da tekovine koje su ovdje navedene nisu izmislili Nijemci, neke već postoje od prapovijesti (na primjer, plodored u obradi zemlje poznat je iz doba drevnih civilizacija Egipta i Mezopotamije, kao i gradnja kuća od prijesne cigle) ili su nastali u razvijenoj Europi 16. i 17. stoljeća.

Prosvjeđivanje pojedinaca koji su obavljali različite gospodarske i upravne poslove, plemićkih obitelji, obrtnika, seljaka kolonizatora putem pisane riječi bilo je stalno i prodiralo je u sve pore društvenog i privatnog života u gradu i na selu, te je na taj način ostavilo trajan i neizbrisiv trag u tradicijskoj kulturi istočnog dijela Hrvatske.

Literatura

Bahert, S. (2002) Sjećanje na nekadašnje žetve – kosidbe, vozidbe i vršidbe, *Petrijevački ljetopis*, br. 2, str. 9-101

Beus Richembergh, G. (1994) Kulturno povijesni identitet *Nijemaca u Hrvatskoj, u Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb, str. 3-33

Bosendorfer, J. (1950) *Agrarni odnosi u Slavoniji*, JAZU, Zagreb

Cepelić, M. (1917) *Sijmo opet lan i konoplju*, Osijek

Cepelić, M. (1978) Poviest sela Vuke, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 1, Đakovo, str. 215-274

Čivić, P. (1964) Prilog poznavanju, obrade tla u Slavoniji u prošlosti, *Godišnjak Matice hrvatske*, Ogranak Vinkovci, br. 3, Vinkovci, str. 103-111

Ćosić-Bukvin, I. Špenzle (2005) – doprinos obrtnika Nijemaca u proizvodnji tradicionalne odjeće Šokaca – Graničara u Cvelferiji, tj. Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovniji, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch*, 2005, Osijek, str. 239-252

Engel, F. S. (1971) *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema II*, Knj. XIX, sv. II, Matica srpska, Novi Sad

Engel, F. S. (1971) *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema II*, Knj. XIX, sv. III, Matica srpska, Novi Sad

Filipović, A. (1822) *Razgovor priprosti ili vrtlar se s povrćem razgovara (Vértlar s Povértaljemse razgovara)*, Osijek

Filipović, I. (1912) *Povijesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okružja*, Zagreb

Geiger, V. (1997) *Nestanak Folksdojčera*, Zagreb

Geiger V. (2001) *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb

Geiger, V. (2002) *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek

Geiger, V. (2002) Nijemci Đakova i Đakovštine od 1948. do 1914. godine (2. dio), *Scrinia Slavonica*, 2, Slavonski Brod, str. 301-324

Geiger, V. (2005) Nijemci u Hrvatskoj (od srednjega vijeka do naših dana), *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, Zagreb, str. 277-292

Gerstner, F. (1996) *Povijesne bilješke Sotina*, Zagreb

Gligorević, Lj. (2003) Tradicijski život i kultura Ivankova, *Monografija Ivankovo*, Ivan-kovo, str. 93-125

Gligorević, Lj. (1998) *Iz tradicijskog života*, Vinkovci

Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb, 1959

Hrvatska etnografija, Zagreb, 1998

Jarić, J. (1964) Graničari u: *Godišnjak za kulturu, suvremena društvena i ekonomska pitanja pododbora Matice Hrvatske Vinkovci*, broj 3, Vinkovci, str. 86-96

Janković, S. (1968) Slavonska Vojna krajina u sjećanjima suvremenika u: *Godišnjak Matice hrvatske*, br. 6, Ogranak Vinkovci, Vinkovci, str. 143-184

Kadić, M. (1968) O veterinarskoj preventivi i stočarstvu u Slavonskoj vojnoj krajini, u *Godišnjak Matice hrvatske*, br. 6, Ogranak Vinkovci, Vinkovci, str. 133-142

Kadić, M. (1981) O držanju i uzgoju svinja u prošlosti Slavonije, *Đakovački vezovi*, Đakovo, str. 35-37

Kadić, M. (1987) O stanovima u prošlosti Slavonije, *Đakovački vezovi*, Đakovo, str. 5-7

Karač, Z. (1994) Gradograditeljstvo i graditeljstvo na tlu Vukovara od prapovijesti do kraja Osmanske vlasti, *Monografija «Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu»*, Koprivnica, str. 138-154

Knežević, A. (1990) *Šokački stanovni*, Županja

Kolar-Dimitrijević, M. (2001) *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, VDG Njemačka narodnosna zajednica, Osijek

Landeka, M. (1985) O zapovijedima babogredske kompanije, *Godišnjak za kulturu, suvremena društvena i ekonomska pitanja*, br. 10., Vinkovci, str. 173-199

Landeka, M. (1991) (priređivač), *Zapovidi Babogredske kompanije 1824*, *Historijski arhiv u Osijeku – Arhivsko odjeljenje Vinkovci*, Vinkovci

Lovretić, J. (1990) *Otok*, Vinkovci, (pretisak)

Matasović, J. (1932) *Josefinska skrb protiv požara*, u *Narodna starina broj 27*, Zagreb, str. 63-66

Matić, T. (1951) Narodni životi običaji u Požeškoj županiji krajem osamnaestoga vijeka, *Zbornik za narodni život i običaje*, knjiga 35, Zagreb, str. 5-27

Mesarić, Žabčić, Rebeka, Galiot Kovačić, J. (2007) Opća slika naselja Čakovci s kratkim osvrtom na povijesni pregled naselja, geografska obilježja, stanovništvo i tradicijsku arhitekturu, *Vukovar – Hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zagreb – Vukovar, str. 351-378

Mesinger, B. (2004) Inpopulacija kao inkulturacija i kronična povijesna drama njenih sudionika, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, VDG Jahrbuch, Osijek, str. 61-81

Moho, T. (1998) *Marijanci, djetinjstvo u Hrvatskoj, 1928.-1945.*, Zagreb

Moho, T. (2001) *Zato što noć nema oči*, Zagreb

Pavičić, S. (1968) Brodska krajina, Brodska granica, u: *Godišnjak za kulturu, suvremena društvena i ekonomska pitanja pododbora Matice Hrvatske Vinkovci*, broj 6, Vinkovci, str. 101-114

Petrović, T. (1998) Otarci i tkane slike, *Etnološka tribina* 21, vol. 28, Zagreb, str. 109-120

Relković, M. A. (1994) *Satir, u vershe Slavoncu*, Vinkovci

Relković, M. A. *Satir, u vershe Slavoncu*, Vinkovci

Relković, J. S. (1994) *Kućnik*, Vinkovci

Rittig-Beljak, N. (2002) *Švapski kulinarij – dodir tradicija u Hrvatskoj*, Zagreb

Sršan, S. (2002) *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*, Osijek

Šalić, T. (1990) *Vrbica u Đakovštini, 1330-1990*, Vinkovci

Šalić, T. (1999) *Vinkovački šokački rodovi*, Vinkovci

Schreckeis, H. (1990) *Wukowar, alte hauptstadt Syrmiens, Die Donauschwaben in Stadt und Umgebung*, Salzburg

Svjetlost (1906) (tjednik) Vinkovci

Šabić, V. (2004), Etnografska zbirka «Šokačka kuća» u Topolju, obiteljsko naslijeđe ili temelj budućeg muzeja na otvorenom, *Osječki zbornik XXVII*, Osijek, str. 223-235

Španiček, Ž. (1991) Slavonska suvara kao preteča dioničarskog društva, *Etnološka tribina* 14, Zagreb, str. 151-167

Španiček, Ž. (1995) *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*, Vinkovci

Španiček, Ž. Predrijevac, Z. (1995) *Konzervatorska studija Suvare u Otoku*, Vladimira Nazora 49, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Povjerenstvo u Osijeku, Osijek

Štefančić Musa, Z. (1997) Zelena ulica, Zagreb

Taube, F. W. (1954) Opis Slavonije i Srema, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knjiga II, Novi Sad

Taube, F. W. (1956) Opis Slavonije i Srema, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knjiga III, Novi Sad

Tkalac, K. (1994) *Babogredska kompanija*, Vinkovci

Virc, Z. S. (1982) mlin na suho, *Zemlja*, broj 1, Privlačica, Vinkovci, str. 25-26

Virc, Z. (2000) Vinkovački Nijemci u hrvatskim društvima, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice 2002*, VDG Jahrbuch, Osijek, str. 51 – 63

Vrbanus, M. (2002) Prilog proučavanju pivarstva u Osijeku u prvoj polovici 18. stoljeća, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, VDG Jahrbuch, Osijek, str. 221-228

Živković, Z. (1992) *Hrvatsko narodno graditeljstvo, Sv. I, Istočna Hrvatska (Slavonija, Baranja, Srijem)*, Ministarstvo prosvjete, kulture i športa, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb

Kazivači

Marija Penavić (rođena Sotinac, r. 1923.), Berak

Pero Penavić, (r. 1916.), Berak

Rosina Vuletić (rođena Najder, r. 1920.), Stari Jankovci, Vinkovci

Ladislav Švedl (r. 1921.), Petrijevci

Josip Zaluški, Danišin, (r. 1944.), Vinkovci

Marija Mišić (rođena Bruner, r. 1937.), Ilača

Josip Jung (r. 1944.) Petrijevci

Jadranka Galiot Kovačić

Ministry of culture

Department for the protection of cultural heritage

Conservatory department in Osijek

Office for the protection of cultural heritage in Vinkovci

ministarstvo.kulture@vu.t-com.hr

UDK 316.733(497.54=112.2)“1700/1941“

39:316](497.54=112.2)“1700/1941“

Original scientific paper

Received: December 21, 2007

Accepted: January 20, 2008

Economic and Cultural Influences of the German Immigrants on the Traditional Life of Slavonia, Baranja and Western Srijem, from the Beginning of the 18th Century to 1941

In this paper we're trying to find out the size and scope of the changes in the economic and cultural life of Slavonija, Baranja and western Srijem, especially the Slavonian village, in the time after the establishment of the Habsburg monarchy and the migration of the Germans. Government's orders from one side and the influences of the German colonizers, peasants and craftsmen on the other side, result in significant economic and cultural change, which affected all spheres of public and private life. The devastated Slavonian village is being changed with radical measures, and the infiltration of foreign influence does not leave the local population indifferent. The aim of this paper is to show some of the significant moments which change the picture of Slavonia, Baranja and western Srijem, starting from the 18th century, when new values, skills, habits and behaviors are created, which are today considered to be autochthonous, Croatian, Slavonian.

It will present a short historical review of the presence of Germans in Croatia; it will focus on the new developments which occurred in the Slavonian village primarily in agriculture, trade, folk architecture, the culture of living, nutrition among other things. It will also present the

author's field research in which she describes the interaction of Germans and Croats in Eastern Slavonia, Baranja and western Srijem in the first half of the 20th century.

Key words: Slavonia, village, Germans, Habsburgs, Croats, economy, traditional life

A short historical review: Germans in Croatia them all

The area of Eastern Croatia¹ has been inhabited by many different peoples. In the 17th and the 18th century, after the liberation from the Ottoman rule, there were a few waves of immigration from different areas of the vast Habsburg monarchy. Members of the German nation came to eastern Slavonia, Baranja, western Srijem, Banat and Bačka at that time. The Habsburg monarchy is colonizing the liberated areas, sticking to the principles by which the land and the people who cultivate it represent the source of the wealth of the country. The German immigration was motivated by economic reasons (Geiger, 1997, 10). The biggest wave of the German immigration to the Hungarian part of the monarchy came to Banat, Bačka and Baranja. They were more sparsely distributed throughout Croatia, Slavonia and Srijem. Most of the German townships were in the eastern part of Srijem around Zemun, Nove Pazova and Indija, in Slavonia around Osijek, Vinkovci, Vukovar, and smaller townships in the vicinity of Đakovo, Požega, Garešnica, Daruvar i Virovitica (Geiger, 1997: 13). The immigrants from different German lands had no awareness of their kinship, nor a national or political awareness (Geiger, 1997: 11-12).

The German who inhabited the area of the former South Hungary mostly belonged to the peasantry, living of agriculture, and came to the fertile Danube area motivated by imperial patents and royal proclamations, looking for a way to fulfill their basic existential needs. Other nations came with the Germans: Hungarians, Slovaks and Ruthenians

The movement of Germans and other nations in the 18th and the 19th century came in a few waves. It was motivated by economic reasons, the repopulation of devastated areas after their liberation from the Ottoman rule and the defense of the southern border with the Turkish Empire.

The German population that immigrated in the 18th and the 19th century wasn't composed only of peasantry. In the 19th century Germans were often managers, economists and suppliers on the government's land. They would gladly come to work to Croatia, in spite of the rumors during the Thirty-year war which said that it was the land of barbarians, dangerous and without culture. Such opinion prevailed in France,

¹ Eastern Croatia is made up from Slavonija, Baranja and western Srijem. The term Eastern Slavonia in the paper is related to the contemporary geographic term within the borders of the Republic of Croatia.

Italy and England (Kolar–Dimitrijević, 2001:26-27). As a matter of fact, banditry, highwaymen, outlawry and the plunder of villages were common in the 18th century Slavonia (Taube, 1956: 13).

The estates in Virovitica, Slatina, Donji Miholjac, Valpovo, Bizovac, Belje, Darda, Vukovar, were under German nobility's control, and it was mostly German forestry supervisors, foresters, property managers, builders, land surveyors and officials who served in them. The Vukovar estate was in possession of the German noble family Eltz from 1736 all the way to 1945. They successfully administered this property since the second half of the 18th century, taking care of the roads, the production of silk, the needs of the population, and the property was administered with the count's family using the services of German economic experts (Kolar – Dimitrijević, 2001: 26 - 36). There were German presses in Slavonia in the second half of the 18th century (Taube, 1956: 12). There were numerous Germans and Austrians in the 18th and the 19th century who publicly, or as government's officials, managers or supervisors actively participated in the social events of their time (more about this can be read in *Mira Kolar Dimitrijević, Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća, Zagreb, 2001*), and it was in this way too that this ethnic community left a trace in the history of Croatian culture.

The German colonists and their descendants who came to Slavonija, Srijem, Baranja, Bačku and Banat were called Swabians (Schwabens) by the local Slovene population. They themselves, as well as numerous German authors, use this name, calling the German colonists in the former Southern Hungary Danube Swabians (Donauschwabens). This name was created after the First World War as a common name for Germans who lived in previous Hungarian lands. Although this name was drawn from the name of the German land Swabia, only a smaller number of the immigrants came from this part of Germany, and the much larger number came from Bavaria, Hesse, Lotharingia, Westphalia, Saarland and Sudetenland. This name is explained by the possible occurrence of the early great waves of immigration from Swabia. The Swabian name was a pejorative term for Germans. Germans who lived in a European country, outside of Germany, were called Volksdeutscher by the Germans from the Reich. This widespread name got its negative meaning only after the Second World War (Geiger, 1997: 9-10). Germans were given to status of a nation a minority in the new Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes after the year 1918 and already at that time they were considered to be unwanted, being members of the vanquished German people. Their emigration starts already at that time (Geiger, 1997: 16).

Germans in Yugoslavia assembled in the Kulturbund (Schwäbisch-Deutschen Kulturbund) since 1920, an association for the preservation and spreading of the German culture, while the Party of the Germans in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was established in 1922 (Partei der Deutschen im Königreiche SHS). The Kulturbund was active for some 20 years, while the activity of the political party of the Germans ended already in 1929, with the beginning of the dictatorship pronounced on the 6th of January, and it was not renewed later because the imposed constitution of 1931 forbade national and political organizing (Geiger, 1997: 23). With the beginning of the Second World War, i.e. the accession of the Kingdom of Yugoslavia to the Tripartite

Pact, the spreading of the national socialist ideology among the German agricultural and catholic populace continued, but there were also occurrences of massive anti-German demonstrations. In the newly created Independent State of Croatia, the Volksdeutsche were constituted in the German National groups (Die Deutsche Volksgruppe) with corporate legal status which held a position towards the government of the ISC as a legal entity towards other entity (Geiger, 199: 23-24).

A number of actively engaged local Germans grew larger towards the end of the war, but with that also the resistance among the members of this national community who deserted military units, refused service at the Eastern Front, and protected the Jews. A partisan unit «Ernst Thälmann» was established in Slavonia in 1943 (Geiger, 1997: 25; Beus Richembergh, 1994: 13).

The leadership's of the German National groups planned the evacuations of the smaller groups of the Volksdeutsche from the end of 1941, to preserve lives and property, but due to the events on the European battlefronts a plan was created for the evacuation of the whole German population in Yugoslavia. The evacuations began in 1944 when those who committed crimes left. The decision to evacuate was often made by the leaderships of the German national groups and the SS, not the people who were supposed to be evacuated. Many of the evacuees didn't want to leave their birthplace, but measures were taken to evacuate all the Germans. When the authority of the Federal People's Republic of Yugoslavia was established, arrests and liquidations followed (Geiger, 1997: 25 - 28). From 1944 to 1948 there were more than 70 camps for the imprisoned Germans (Beus Richembergh, 1994: 13). Expulsion, liquidation and assimilation of Germans were carried out at that time. This was the beginning of the end of the Volksdeutsche (for more on that read in V. Geiger; How the Volksdeutsche disappeared, and all the bibliography listed there) and the end of the existence of a culture which left inerasable traces in the economic and cultural life of Slavonia, Baranja and western Srijem.

The economic influences on the traditional life of Slavonia, Baranja and western Srijem with emphasis on the slavonian military frontier

After the liberation from the century and a half of Ottoman rule, the Sava and the Danube military frontier were established in 1702², to help the defense from the Ottoman Empire. The whole Slavonia was administered by the military and the Imperial chamber up to the year 1745, when the northern part was annexed to the Civilian Croatia, while the southern part, along the left bank of Sava, stayed under the administration of the Imperial war council in Vienna, and was organized as a military frontier

² The military Frontier was established in Slavonia and Srijem in 1702 (lower – račka, middle – brodska, upper – gradiška).

The holders of the Habsburg crown were the descendants of the medieval German royal families. Through different administrative and military measures they brought economic and cultural programs to the area of Slavonia. The administrators of the chamber's properties in the Civilian Croatia and the military orders of the companies, the lowest military area units in the military frontier influenced the changes in the traditional identity.

2.1. The development of agriculture, livestock farming, crafts and manufacture

The various influences on agriculture, crafts and trade are important for the development of these activities in Slavonia. But only the immigrants, distinguished individuals and company orders, but also the Slavonian enlighteners try to transfer the experiences witnessed in the German countries. Matija Antun Relković, in his literary work which was printed in 1762 and amended in 1779, called "*Satir iliti divlji čovik*" which among other things writes about agriculture in Slavonia, criticizes the Slavonian peasant for plowing very little land, working only till lunch, drinking a lot of brandy while working, breaking the plow with his carelessness, and for having five men working one plow³. Relković knows the circumstances in Slavonia well, and in his work he recommends practice and agriculture in the country looking towards the German way of doing it. The Slavonian peasant, presented by Relković, is lazy, insensible and disorganized. He presents the hardworking German peasant as an opposite:

«...*Jedan Paur u nimackoi zemlji
u Slezji, ial u Saxsonji
Vishie more on Sam po orati
kad kobilu, y kravu ufati
Nego vás pet, y deset volllovah
kad ufatish, ial deset konyováh
Jer ne tražxi csasti, ni rakie,
nitise on, kao vi napie
Neg ponese u torbici Sira,
pak sam pluxi, sam kobilu tira
Pak on neche da posla ostavi
dokle svega jutra nesastavi*
(Relković, 1997: 47)

*J on ore csak do tavne noch
ier niema od nikog pomochi
Pak na sie on tolliko xitta
Shto mu more za dva, za tri litta
Biti hrana, al ony prodade,
ier zalludu nishta ne imade,
On ne derxi, nego shtoitie triba
y shtonyemu zaihche potriba
A ostálo Sve za novce dade
pak on novca uvike imade...»*

³ A plow in Slavonia was made of wood. Plowing was difficult and because of that it took five pairs of oxen to pull a plow. A man walked with every pair to make sure the oxen are pulling well. As the parts of the plow began to be made of metal, the number of oxen was lowered to two, with just one man supervising them. Horses were not used at that time to pull the plow, but for easier duty and driving. They were probably used only when the plow was perfected (Kadić, 1987: 6), following the example of the German peasants. From the verses of Relković we find out that the German peasant («alone») uses horses to plow, and it seems that the plow in Silesia and Saxony was at least partly made of iron.

Describing life in the Slavonian military frontier, Relković wrote his works with intent to improve all the procedures performed in the village, but with pointed caricaturizing and overemphasizing of the negative characteristics of the Slavonian peasant. With intent to emphasize the differences, he idealizes the German peasant and criticizes the Slavonian one. Of course, the impoverished Slavonia found itself in a completely new and political environment after its liberation from the Ottoman feudal system. The developed Europe, and the Habsburg monarchy changes the picture of the agricultural and livestock farming Slavonian country with its new ways.

With the arrival of the Germans the way the land is worked changes. The Croats didn't fertilize the land and very rarely left it fallow (Taube, 1954: 170). They would crop the land with wheat the first year, with corn in the second, and in the third year the land was left fallow (Janković, 1968: 169., Čivić, 1964: 105). They thought they would nourish the land by leaving it fallow for two years, with hay left after threshing, or with cow manure. This is why the harvested wheat was threshed right away, in the field (Matić, 1951: 15). Unlike them, the German immigrants bring crop rotation and land fertilizing. The practice of leaving the land fallow was gradually abandoned and the practice of crop rotation was adopted.

The traditional way of harvesting among the Croats was reaping with a sickle, and they adopted harvesting with a scythe from the Germans (Cepelić, 1978: 268; Matić, 1951: 16). The Šokci didn't know how to tie the ropes, *vuža*, which were needed to tie the bales of wheat after the harvest. It was recorded that in Petrijevci near Valpovo the wheat started being reaped with a scythe around 1900. The first person to reap with a scythe was a German called Genhard who transferred his knowledge to others (Bahert, 2000: 96). According to the memory of the narrator Ladislav Švedl (born in 1921) from Petrijevci, this happened long before that. Individuals also introduced new practices into the everyday work of the Slavonian peasant with their actions.

Livestock farming was a lot less developed among Croats than among the Germans at the same time. All the livestock in Slavonia was in the open from spring to fall and had enough food, but in the winter it would die of starvation, among other reasons, for not being sheltered in the barns (Filipović, 1912, 23). At about the same time, in 1787, the veterinary law and other regulations began to apply. The Croatians had cows of the *podolia* breed, while the immigrants introduced the Swiss breed (Kadić, 1968: 133-142).

The foreign authority introduced the rearing of the silkworm already in 1761 (Taube, 1954: 166), and the society of Viennese traders was established in 1777 with the mission to improve the manufacture of silk in Slavonia. There are records of German weavers neared Daruvar in 1777, who made Turkish aba and garments for sales from the rough domestic wool, and the German producers of glass near Našice who made glassware and windowpanes (Taube, 1956: 13).

These are only some of the trades brought with the arrival of the Habsburg and the immigration of Germans into Croatia in the 18th and the 19th century, which formed the base of the economic growth and development in later times.

Traditional habitational architecture and habitation

It is considered that the traditional houses in eastern Slavonia, Baranja and western Srijem draw their origins from the pre-ottoman times, judging from their shape, basic plan, openings and rooftops, which is proven by the description of Vukovar by the travel writer Maksimillian Prandstätter from 1608, when it was a Turkish marketplace, and which says: '*it is quite a small town with nice peasants' houses, the kind you see here in Germany*' (Karač, 1994: 151). He also drew a landscape of Vukovar⁴ which shows houses with ridged roofs and gables on the sides, with a few windows on their faces. By following what was seen in the towns, it is considered the construction and the shapes were followed all over the wider region and that the houses in Slavonia, Baranja and Srijem were shaped according to the same model. Until the mid-18th century, when the Habsburg Monarchy began working on the homogenization and planning of urban and rural structures, there were no street plans, and the houses were scattered in Slavonia (Mesarić Žabčić, Galiot Kovačić, 2007). A regulation named 'The general instruction for habitation' was announced in Vienna in 1772. According to this instruction, there are technical norms for the establishment of settlements, design for plots, and for building of houses and surrounding buildings. The widths of the streets and the plots, as well as the placement of all the buildings on the same side of the yard, and on the boundary with the neighbor, were all precisely set (Živković, 1992: 11). The military authority in the Slavonian military frontier moved villages in an organized way from the mountains and the back roads to the main roads in order to control its dissatisfied and overtaxed subjects more easily (Engel, 1971: 532).

The Slavonia-Srijem military frontier under the direct authority of the Imperial war council was divided into three infantry regiments: Gradiška, Brod and Petrovaradin. The resettlement began in the time when the Seventh Brod Regiment was commanded by Colonel Count Friedrich Ludvig von Dönhof (1767-1771). In that time plans were made according to which the villages were built. It was ordered at the same time that the houses should be built in rows and lines (Filipović, 1912: 23; Povijest vinkovačke gimnazije, 2002: 16). Relković also writes in *Satir* about the responsible lieutenant colonel of the Gradiška regiment, Ljubibratić of Tribinje, who '*lined up the village along the road, and put houses in rows behind these houses*' (Relković, 1994: 127). The command in charge ordered the frontiersman to linearize⁵ villages. The obligation to linearize villages was a part of the regular obligatory work (rabota) which the frontiersman had to perform (Bösendorfer, 1950: 74). The movement or as the frontiersmen called it "lining up and numbering houses" was carried out in a ten year period. The houses were lined up, in the streets which were planned and cut through for this purpose (Jarić, 1964: 90). Says that time, the Slavonian villages were compacted and linearized and as such, they were recognizable through the 19th and the first half of the 20th

⁴ The landscape of Vukovar is in the Archive of Croatia in Zagreb; reproduction in the monograph: «Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu», Zagreb, 1994, pg. 126.

⁵ Ušorava, ušoriti, (isp. šor) - line up a village along the road; a linearized village – a village whose houses form a lane, and are not scattered around.

century, when they started to change their appearance. The same type of houses was built both in civilian Slavonia and in Baranja.

The regiment ensured that its orders were followed through official company orders⁶, or by punishing the house elders in case they weren't followed through. The orders were usually about the building of houses and the organization of habitable and economic space, but they would delve into all spheres of the life of the frontiersmen's families. For instance, a house would have had to be torn down if the company didn't authorize the plot to be possessed. In Babina Greda the frontiersmen would be allotted plots whose size would range from 400 to 800 square yards for the buildings and the yard. The width of the plot next to the street would be 12 to 14 yards. No part of this will be used for gardens because a separate allotment would be awarded for them (Tkalac, 1994: 28- 30). The width of the plot, converted into meters would be 22.7 to 26.5 meters and the length over 50 m (Španiček, 1995: 87). In the divisions of the cooperatives in later times the plots would be divided into several smaller ones, so that the smallest width of the plot would be 7 meters. The usual name for a house with a ridge roof and gables, with a porch or without it, would be *Swabian house*, or *špichauz* (tipped house). This is especially true for gabled houses made from rammed earth, which can be seen even today around Vukovar and Baranja. F. Stefan Engel, a military official⁷, recorded in 1786 an order to build houses from Egyptian brick (Engel, 1971: 532). Egyptian brick is an unfired brick dried in the sun. In the Brod regiment it was used to build houses until the time brickworks on the frontier. It was used in combination with wood, and later with brick. Clay, which was necessary to make mud-brick, was available and completely free, and unlike wood, it would ensure better resistance of the building against fires which were common.

Until the 18th century sources don't give much information about peasants' houses in Slavonia, but there a few descriptions from the period of the 18th century. The advisor for the government Friedrich Wilhelm von Taube traveled around the Požega area (western Slavonia) in 1776 and 1777 and recorded that the majority of the houses were built in wood and mud, and partially covered by thatch and straw. He recorded that the houses didn't have glass in the windows. Instead of that they would have cloth (according to Španiček, 1995: 27, 28). A description by Captain Relković in *Satir* in which he describes the layout of the house is similar to this one. He states that the house is no good, because it's not insulated on the outside nor on the inside, one can see into the house through the trunks, the windows are not shut, there is no furniture and there are two or three *kiljera*⁸ which are no good (Relković, 1994: 75, 89).

The frontiersman would build their own wooden houses and adjoining buildings (Tkalac, 1994: 21). The wood they used for construction, mostly oak, they would acquire in the woods under the supervision of the military authority. They would cut

⁶ The orders of the Babina Greda company, original company orders written in Croatian but using German syntax. I'm using the orders prepared by M. Landeka and D. Šveglj, and the book by K. Tkalec, *Babogredska kompanija*, where he reconstructed the life of a Slavonian frontiersman based on fifteen books of orders written between 1811 and 1847.

⁷ *Koncipist*: a frontier official

⁸ *Kiljeri*, *vajati*, *pojatci*, *kućari*;

down and saw the trees and take them to the village (Pavičić, 1968: 105). The wood would be cut with axes at the end of January and in February (Landeka, 1991: 7, Reljković, J. S., 1994: 24-25, 27) because at that time the wood would be dry and not susceptible to rotting and the woodworms. At the same time they would cut the rails for the fences (Reljković, J. S., 1994: 24-25, 27).

In the 18th century on the peasants' houses of the Brod regiment the chimneys would be made of wood, and approximately two decades after the regulations of the colonel Dönhof, in the patent of the Emperor Joseph II in 1788 building chimneys from wood on wooden houses was forbidden, and it was ordered to build them with bricks or, exceptionally, with unfired bricks and latticework which had to be well coated (Matasović, 1932: 65). This measure successfully reduced the occurrence of fires. The orders from the Babina Greda company from 1824 state that some houses didn't have a chimney⁹, or that it wasn't covered. The elders of the house cooperatives would be punished if they wouldn't put on what is missing in seven days (Landeka 1991: 13). The measure of the government's intrusion into every sphere of the peasant's life is witnessed by the prohibition of carrying a candle without a lantern, smoking a pipe in the barn or the attic, or smoking while passing through the village (Landeka; 1985: 181). It was left in the memory of the narrator's as an ancient story that carrying tobacco while harvesting in the field would be punished with 15 lashes with a bull's tail.

The Imperial war council allowed the frontiersmen in 1820 to build their houses and other buildings only with brick. For this purpose they could make their own brick in the brickworks, and they didn't have to pay for the wood use to lay the furnaces in the brickworks (Tkalac, 1994: 31-32). In the orders from 1823 it was laid out that the foundations of all the buildings, especially houses and barns¹⁰ would have to be strengthened, and that any disobedience of the orders would be harshly punished by the company (Landeka, 1985: 181). When a general was on inspection, every house, room, fireplace and yard¹¹ had to be well cleaned, and if they were not, the master the house faced a punishment. Many native inhabitants would also throw garbage in front of the house on the road, which would also be punished by the authorities (Landeka, 1985: 181-182). The punishments, in most cases, would be floggings, like in the cases that were mentioned before.

All the examples we mentioned relate to the Slavonian military frontier, where the peasant – frontiersman, burdened with military obligations and agricultural work, would do what he was ordered to. But similar changes occur in the counties of Slavonia in which the authority was civilian. The peasants who were serfs on the Slavonian fiefs usually had foreigners as masters, who usually had Germans for Hungarians as farm managers.

The three-part organization of the houses existed at the beginning of the 18th century, but there are no firm facts on whether it was developed here, or was transferred from the German lands in its developed form. The entrance to the house was in the middle

⁹ Odžak (turkish) – fireplace, chimney.

¹⁰ Ambar - (turkish) – barn, grain warehouse.

¹¹ Avlija (turkish), yard.

room, the kitchen which is a unified space. It was entered from the yard or the porch, and here there were doors to the front and the back room. The kitchen was intended for communication with the rooms, and in its other part to prepare food. It had an open fireplace on which food was prepared and meat was dried. Somewhere in the beginning of the 20th century fireplaces begin to disappear from the village houses and the replaced with concrete cookers, *šporeti*. (Španiček, 1995: 30- 31).

It was an effort to change and direct the usual ways of construction. All the prescribed measures led to a better construction, habitation and greater safety of the habitable and agricultural buildings.

Agricultural buildings

Beginning of the construction of agricultural buildings dates back to the end of the 18th and the beginning of the 19th century too. Count Dönhof wrote an order for the military frontier in 1765 to build barns¹² or haylofts and mills¹³ because wheat was often left in the field to rot (Filipović, 1912: 23). It would also be stored in wheat holes in the ground and would thus be of poor quality because of inadequate storage (Babić, MCMLIX : 1070). All these circumstances would lead to shortages of food and hunger. It was necessary to build agricultural buildings, but there is no information on whether it was stimulated at that time. It went very slowly which was witnessed 20 years later by F. S. Engel, who wrote that there are still too few barns and haylofts to store hay and not enough stables for livestock (Engel, 1971: 314, 315, I. Vol.). On the Belje property in Baranja, which was part of Hungary proper at the time in 1824, there were already large barns to store the crops, while the subjects would store their wheat in barns of different shape, mostly made of canes and coated from inside and outside with mud, covered with straw. (Sršen, 2002: 120).

It can't be claimed that the Slavonian mills were an import from the Habsburg monarchy because they were present in this area before the ottoman rule, but it is presumed that they were built in greater numbers at the end of the 17th and the first half of the 18th century at the same time when the devastated land was populated by immigration. They were most numerous around Vinkovci and Županja, but also in other areas of Slavonia and Baranja. These mills overshadowed the existing water mills because the military authorities tried to regulate the navigation on the Sava River and reduce the danger of flooding. The mills would grind cereals used for human and animal nutrition, salt and clover, and had an important role in farming in the southeastern part of Slavonia, especially in the 19th century (Španiček, 1995: 2-4). The building of 'dry' mills was encouraged by the government with the opportunity to freely cut wood (Virč, 1982: 25).

With regulation, constant supervision and control, the commands of the lowest formations of military authority, the German managers on the properties and by the

¹² Štagalj, (german Stadel), a building used to store livestock fodder.

¹³ Suvara, a mill powered by oxen or horses, it grinds stuff dry, hence the name (suvo=dry). The mill would be built by several owners or the master of the property. They were most numerous in the Military Frontier area.

already present knowledge of the colonized German peasants and craftsmen directed and improved farming and animal husbandry. The existence of agricultural buildings of good quality was a precondition for developing farming in general. The habitational architecture, placement of the buildings, the organization of space and working space as well as the material from which the buildings were built was far better than in the times of Ottoman rule. The civilizing progress brought innovation to the traditional construction and living. The peasant was directed and restrained with orders in building an organizing the living and the working space. The orders had the fulfillment of all the imposed obligations as their goal. By introducing new materials, new ways of construction, giving numbers to the buildings and was intended to prevent frequent fires, to prolong the useful life of the buildings and to improve the quality of living. Many Turkish and German expressions, used correctly or in a distorted form were widely used among the population of Slavonia, which shows the strong influence of the Turkish and the German presence. The notions used in traditional construction: *kvelbovanje*, for making arched windows on agricultural buildings or *giter na pendžeru*, for a window with a grate, *ajnfort*, for a driveway into the yard, are just some of the names which prove this assertion.

All the things by which Slavonia is known today: order, work, cleanness of the house and its surroundings, the organized barns, cleanness of the streets, the wells, the fences, the bridges, the graveyards, the roads come from the heritage that was imposed by the Habsburg rule (Kadić, 1968: 141).

The Germans in eastern Slavonia and Baranja were known as excellent builders of living and agricultural buildings. Josip Payr, a scribe and an official recorded in 1824 that the Germans have been building beautiful houses for several years already in Beli Manastir in Baranja. (Sršan, 2002: 105).

The first immigrant German craftsmen, among the masons, come to Slavonia in the first half of the 18th century (Taube, 1956: 13). The German masters of the craft, the masons in the 19th and the 20th century were mostly self-taught or carried their knowledge from one generation to the next. They built in all the materials mentioned, mud-brick, wood and bricks. A story is recorded about the daughters of a German mason from Berak who built houses in and around the village, among these a house from 1912¹⁴. German craftsmen are also prominent in the manufacture of wooden objects.

¹⁴ House, Berak, Čakovačka 10, a registered unmovable cultural heritage object of traditional architecture. A big house made of brick, key-shaped in its blueprint. It is built in parallel with the street. The street wing with the doors, as well as the representative built driveway, occupies the whole width of the plot. The house has five windows on its face, with reliefs made in mortar. The terracotta applications were put around windows, the doors and the arch. The historicism style was shown in the form of the windowpanes, with alternating circular and triangular gables, and in the pallication of the stucco decoration. A two-wing iron door leads to the patio, with a colored glass above them in a grid pattern. The doors, a quality work of a blacksmith, are square in shape and the continuation of the glass frame on the top is arched. The house has a built driveway beside it with an arch at the entrance. The built masonry arch is between two massive pillars, and beneath it are the new iron doors, which replaced the old one, damaged in the Homeland War. There are three spacious rooms along the street, and in the yard wing the rooms continue in this order: room, bathroom, room, kitchen, storage room, pantry, summer kitchen and the entrance to the attic. The last room in this sequence is the barn. Beneath the bathroom and the room next to it is the basement. The wide porch is on built pillars and continues along the whole house.

The carpenters would make the wooden inventory of the house, cupboards, night-stands, mirrors, doors, windows, chairs, tables. German Libman is named as the best milling¹⁵ master craftsman in the Tomašić mill¹⁶ in Otok (Španiček, 1991: 153).

The traditional life and culture of the Danube Germans: the examined traces and general characteristics

Through the history of the immigrant German population you can see the history of any individual. I support an assertion by B. Mesinger that an immigrant in a new land, on a new land, has to start from the beginning, fighting to ensure his existence, and that his identity as a member of the governing nation didn't bring him security and leisurely existence. It was a man who was sacrificed first as a colonist, as the one who leaves his home to arrive to a place where he is always a foreigner because he is always the other, the different. All the wealth the immigrants had was hope, and all that kept them together was faith and self-confidence (Mesiger, 2004: 71).

I found out what exactly constituted the traditional culture of Croats and the colonized Germans in eastern Slavonia, Baranja and western Srijem by carrying out a research in the field. The narrators and the interviewees on this wide topic were not easy to find. The most common answers to my questions were: they are gone, those who knew something died, as well as the fright of some German speakers about remembering the exodus of their people after 1945. The narrators I found I classified into two (small) groups. Those interviewees that were born in the first quarter of the 20th century, who thus lived during the coexistence of the two nationalities in the village, both Germans of Croats of both genders, belong to the first group. Those who were born just before World War II or during it belong to the other group, they are the descendants of Croats and Germans who lived in the villages and they have knowledge about the researched period of the first half of the 20th century coming from the stories of their parents and grandparents.

The literary work of the German woman Theresia Moho «Marijanci, childhood in Croatia, 1928 – 1945», is also a credible source for learning about the life of the local

In the yard there is a hut, and a space to put farm tools. The house is exceptionally spacious, well built and richly decorated. Its construction connects the characteristics of the traditional rural and the urban historicistic architecture. The undisputable value of the house is the level of its preservation and its plan which belongs to the traditional folk architecture of Slavonia by type, and also in the rarity of such architectural style in the rural ambient.

¹⁵ Suvadja, a craftsman who lives in a mill with his family, i. e. in the house which is adjoining it. His basic job is the grinding of cereals and keeping the mill in a working condition.

¹⁶ Tomašić mill in Otok, V. Nazora Street, 49, a registered unmovable cultural heritage object of traditional architecture, the only preserved and renovated horse powered mill in Croatia. It was built in the first half of the 19th century in two main: a house with a mill and the miller's apartment and a round tent shaped room with a cone roof which housed the driving mechanism.

Swabians in the Slavonian village¹⁷. In this lyrical novel full of emotion, one can get a picture of the Germans, the structure of their family, family roles, relationships, the duties of the parents and the growing up of the children.

The nutrition of the rural population and the German immigrants in Slavonia and Baranja

The main dish in 18th century Slavonia was fried meat with sour cabbage and potatoes. The diet of the rural population is dull but rich in calories, which is appropriate for a man who had to work hard. On the table of a rural family one would usually find pork with boiled sour cabbage and cured meat or bacon. The peasants would keep pigs, cows, sheep, and goats, among poultry, geese, turkeys and ducks. Livestock was 'eaten for meat, poultry as a replacement' wrote Josip Stjepan Relković at the end of the 18th century in his «Kućnik¹⁸». He points out that people didn't know how to make other things. Dairy products (butter, milk cheese and cream) were made but rarely eaten, because a chief of the house cooperative would sell them and save the money he thus earned (Relković, J. S., 1994). The people in Slavonia used onions and garlic and knew how to pickle cabbage. They didn't know how to preserve fruit and vegetables, so they would dry fruit, mostly apples, plums and melons in the fruit dry sheds¹⁹, especially around Županja. This fruit would be stored in the attic after drying and be cooked and eaten in the long winter days.

Two professors from Budapest, Matija Piller and Ludovik Mitterpacher went around the Požega area in 1782 and wrote this about food and the table: «...Everybody eats at the common table, but one after the other. The men sit at the table first; after them it's the women's turn and children are last... There is not a lot of variety in the meals. In summer they mostly eat vegetables and various flour based meals, in the winter they eat meat, mostly pork, and if there is a lot of cabbage the peasants eat it often, slicing it finely and fermenting it in its own juice. They also use pumpkins for food. After peeling the crust, they cook them in water and when they are cooked soft, they spice them with cream cheese... Whatever they make from flour (whether wheat or corn) they regularly cook in milk, but often they just pour over some melted bacon... They drink wine, or even more often plum brandy, and if they have neither they are satisfied with water ...». (Matić, 1951: 10). The autochthonous Slavonian meals are also fresh cheese with onions and hot salad with bacon, the so-called «popurita», a name common around Vinkovci. The choice of meals and the nutrition of the Slavonian peasant changed slowly; while other vegetables and different spices would be found on the tables of the clergy and the secular magnates and in the city, for a long

¹⁷ I indirectly view Theresia Moho, (born 1928) as my narrator, although she herself provides answers to the questions that are the object of my interest. Through her intimate life story she made it possible for a lot of readers to get some basic knowledge about the Germans in Slavonia. These are, of course, her reconstructed memories, which go all the way to her early childhood. The same approach applies to my narrators too. The verification is possible and it was carried through by analysis and comparison of the data gathered from the narrators. Personal memory is the only appropriate basis for the tracking of human events, thoughts and feelings. Through them we can reach objective reality.

¹⁸ Kućnik, a male person running the house cooperative.

¹⁹ Pušnice were small wooden agricultural objects situated in the front yard.

time only the items mentioned above were available to the peasant. Chicory, celery, beans, rosemary, carrot, pepper, radishes, horseradish, saffron, spinach and squash were used later (Filipović, 1822:1-110), and they arrive in the village during the 19th century.

One of the most important farm duties in a year was pig slaughter. Josip Lovretić, a priest and a writer about the folk life, described a pig slaughter in Otok in 1897. The pigs were singed after slaughter. Straw would be put over a pig and the straw would be ignited so the hair would fall off. After scraping it with hoes and wooden scrapes, the women would flush *tikvenim rgom* over the pig, and then the men would wash it «*with both hands without a tub*». After being washed, the pig was again put on clean straw and processed further (Lovretić, 1990: 10; Kadić; 1981: 36). All of the work was done on the ground level and kneeling, which was very exhausting (Kadić, 1981: 36). The Germans probably brought the tools used to process slaughtered pigs more easily, the wooden pulleys (*rem*), the tubs, tools for removing hair (*glokne*), and the tables on which the pig was processed.

Hungarian cuisine, as well as German, also had a great influence on the nutrition of Slavonian peasantry. The cured pork products would be eaten by Slavonians in winter, but also in summer, (Šalić: 1990, 65), unlike Germans, and during the summer poultry and dairy products would be more common. The Šokac women learned from their German counterparts how to conserve fruit and vegetables, i.e. to make canned cherries, apricots, *gunja*, and to make pickles: pickled pepper, cucumbers, sliced pepper, green tomatoes. The writers from Budapest recorded at the end of the 18th century that women served men and stood at the table. In the great Šokac peasant families around Vinkovci this was so throughout the first half of the 20th century. At the same time a German family would have a meal together. After lunch cakes would often be served. Germans would eat meat only on Thursdays and Sundays, and this habit was transferred to Šokci and was followed for a long time. Preparing meat by frying it, poaching and stewing was also a characteristic of the Germans. At the same time when the table of the Germans was rich, with many dishes, the Šokci would cook or fry meat, cook potatoes and other vegetables. The Germans prepared potatoes in five different ways, and other vegetables would be cooked or fried on butter. It was recorded that the «*...Šokci didn't know how to make noodles until Swabians taught them...*». The names of meals made of wheat flour, so popular in Slavonia, whose German names are still used in their twisted Croatan form point to this: dough with potatoes - grenadirmarš (Grenadir Marsch), fried eggs with flour – šmarn (Schmarn), dough pockets with marmalade – tački (Taschen gefüllt mit Marmelade), long waffles – šufnudle (Schupfnudeln), rolled apple pie – štrudla (Strudel mit Füllung), pastry, sepent shaped cookies - kifle (Kipfel) and others (more on nutrition, N.Rittig - Beljak, Švapski kulinarij – dodir tradicija u Hrvatskoj, Zagreb, 2002)

Wine and brandy are autochthonous Slavonian drinks, while beer came with the arrival of German brewers and the foundation of the first breweries in Osijek, at the end of the 17th century. The first breweries were intended to serve the settled imperial soldiers of German origin, and after that the settled civilians (Vrbanus, 2002: 221).

The habit of drinking beer slowly arrives to Slavonian villages. In the villages in the 19th and the 20th century beer was available in village inns; it was kept in barrels and poured in pints. It has been accustomed since and is now often used.

The German influence to the nutrition of the population in Slavonia is very obvious. One can assume that the local rural population took over the table manners, the preparation of food and some nutritional customs from the German ethnic group. This process went on since the migration of the German farmers, craftsmen, soldiers, nobility and the clergy. The changes in nutrition occurred mostly in the 18th and the 19th century, so the rural population in Slavonia in the first half of the 20th century didn't have a clear view of the influences of other cultures on the local, in nutrition as well as in the other areas of the traditional life. «*The religious, domestic and family customs were the same as ours*» (vintage, pig slaughter, farming), claims Pero Penavić (b. 1916) from Berak.

In the second half of the 20th century the inhabitants of different ethnicities prepared meals in a similar way, the same kinds of meat, poultry, fruit and vegetables were available to them, and they rarely had knowledge about the origins of specific meals. The narrators often point out that there were no differences in cuisine between the Germans and the Croats, Šokci (Srijem, Valpovo area). I don't bring this as a rule, because it was recorded that during the Second World War Šokci in Baranja didn't fry anything, and just cooked instead. (Šabić, 2004: 233). The time to innovate in nutrition depended on the time when the fireplaces in the houses stopped being used for cooking and by building or buying a cooker, which made it possible to make food in different ways at the same time.

The Slavonija – Srijem of today is in many ways based on the knowledge of the German culinary tradition. Among the majority of the rural and the urban population in eastern Slavonija and Baranja there is no awareness of these facts, and people proudly point out that that cuisine is originally Šokac and Slavonian.

The traditional production of cloth and the clothing of Šokci and immigrant Germans

To the traditional processing of linen which was sowed and used for weaving in a peasant family in Slavonia, the German immigrants in Bačka add hemp, at the beginning of the 19th century to Srijem, and in the other half of the century to the central Slavonia (Cepelić, 1917: 13). Besides being produced at home, since the middle of the 19th century there were hemp manufactures in Vladislavci near Čepin and later in Vukovar²⁰. Milko Cepelić, a priest, historian and ethnographer from Đakovo, brings interesting information that in 1870. weaving was more spread among women in German immigrant families than among the women from Croatian families (according to Petrović, 1998: 109), and even half a century later he writes that unlike Šokci women,

²⁰ The hemp factory was in Borovo.

Swabian women spun and knitted because they had the means and the purpose to do so (Cepelić, 1917: 32).

The data acquired in field research dispute this claim, because the narrators (born after 1917) say that the Germans bought clothes in the town, and that their women didn't have time to weave because of the structure of the family. But some of them remember knitting machines in the 'Swabian houses' on which nobody worked. The manufacture and knitting with linen vanishes in Slavonia through time, which was caused by various reasons, e.g. the bans on retting the flax and the hemp to prevent fish poisoning (Lovretić, 1990: 103-108) but also the influences of urban fashion, the availability of industrial cloths and the better life standards of the peasants.

As a member of the Croat clergy, Cepelić described using harsh words, in which an anti-german stance can be noticed, the disappearance of the finest domestic *misir*, and commented: «...*Unfortunately in these modern times they forget about our finest and best cloth, because ladies and young women crave for the German blouses²¹ and commercials*». (Cepelić, 1917: 18).

A part of the traditional Šokac woman's robe was oplećak, a woman's long-sleeved shirt, made of knitted linen or hemp and made by hand, the most common oplećak had long sleeves made of two or three measures²² of knitted cloth, and had a string on each sleeve that could be pulled and tied around the elbow. There is also a 'Swabian'²³ or a small oplećak, with narrow sleeves, recorded by Josip Lovretić in 1897, with a remark that it has been recorded in Otok in the last 10 years, but in the nearby Nijemci and Đeletovci for 25 years (Lovretić, 1990: 82). Unlike the common one the sleeve of the Swabian oplećak is narrower, reaches the wrist and is not tied to the elbow by a string, and is rimmed with a small lace. (Lovretić, 1990: 102).

Rekla, reklja, špencl, špenzle, is a short coat made of rolled wool worn by the Šokac frontiersmen serving on the Military frontier. Usually it was colored in blue with ornaments on the sleeves and the bottom rim of the coat. Because of the material it was made of it could be worn in the spring, the summer but also in the winter and because of that it was worn often and very willingly. According to the pattern (the wheat head or rosemary, cherries, apples or stripes) one could recognize the place from which the frontiersman came. Every company had a specific pattern. *Rekla* with good socks, *fusekle*, which showed the same pattern as rekla (on rekla as an item of clothing in Slavonia and Srijem more in Ćosić – Bukvin, Ivica, Špenzle – The importance of German craftsmen in the production of the traditional Šokac frontiersmen clothing in the Twelvia, i.e. the Brod and Petrovaradin regiment, the German ethnic community yearbook, VDG Jahrbuch, 2005, str. 239 – 252, Osijek, 2005). They were first made by German craftsmen, and after that Croats. They were a clothing item of men, and later of women too.

²¹ Blusen, germ. shirt

²² Pola – a cloth knitted on a traditional horizontal stocking frame, also called *stative*; linen, *hemp* or «bought» cotton, as well as a mix of these textiles, cloth, 40 to 50 cm in width.

²³ The Swabian oplećak is also sometimes called French francuski oplećak and is known as such in the ethnological literature.

The Croats wore white clothes; men wore pants, underpants and a shirt, *rubina*, and opanci on their feet, while women wore white oplećak and *vezenke*, with underskirts and a colorful apron. The Šokac women held hand knitting and, later, sewing with industrial material bought in shops, with high esteem. With them they made clothes and textile items for the household. How a Šokac woman, girl or wife²⁴ was robed²⁵ was an important thing in the rural community. Grandmothers, mothers and girls devoted a lot of time to making a rich robe and other traditional items.

In opposition to the Šokci who *dressed nicely in a Šokac fashion* (ornate clothes) (during holy mass and other holiday), the German peasantry dressed in "civilian" clothes at the beginning of the 20th century.

The German peasants wore pants made of rough blue cloth, and colorful, squared or one-color shirts. On ceremonial occasions they would wear a black civil suit, white shirts and black leather shoes and socks on their feet. On such occasions the women would wear wide skirts made of blue, brown, green or black cloth, which went below the knee. The girls and young women wore a few starched underskirts. The blouses had big collars, and they would wear dark or black aprons on their skirts. Older women wore black clothes. On their feet they would wear socks and black leather slippers, *pačne*, made from rolled wool (Geiger, 2002: 308-309). The Šokac children, both male and female wore shirts until they turned fifteen – long white robes which were embroidered²⁶ on the bottom rim, and they wore leather opančići on their feet. They didn't wear underwear. The German children wore trousers with suspenders, shirts; the girls wore shirts and skirts, and underwear, all of them knitted from industrial textile, while on their feet they wore white socks and shoes.

The intensive changes in the traditional clothing occur in the last quarter of the 19th and the first half of the 20th century, when the influence of the German immigrants were being accepted. The knitting by hand was slowly abandoned, first in the German then in the Croatian families. The differences in clothing were noticeable, but it seems that the traditional robe of the Šokci was under the influence of the urban fashion and the Germans.

The coexistence of the Šokci and the German peasants in the first half of the 20th century

The German population lived in nuclear families. After marriage, a young couple would go their own way independent of their parents. As a rule, a married couple in would rent a place to live, *kvartir*. After some time a couple would build a house, and for some their parents would finance the building of a house at the beginning of the couple's married life. Two brothers with families would rarely share a living space among Germans. If in a rare case an only son stayed in his parents' house, he and his wife would separate from their parents and cook only for themselves. A frequent

²⁴ Snaše, married Croatian/Šokac women.

²⁵ Dressed in the traditional folk dress, everyday or ceremonial.

²⁶ Šlinga, pierced white embroidery which is interweaved with a thread and needle (using hands and, in newer times, machines) by a linear cut cloth.

case among Germans would be that the groom would marry into the girl's house, in case she didn't have any brothers (Gerstner, 1996: 120). After children and parents separated into independent families, the family ties wouldn't be interrupted. They would often go to each other to help the other with their farm duties. Every family had its own horses, but they would borrow the farm machines to each other. The task would be planned a week ahead, and for every day in the plan it would be known who among the brothers would be doing the planned job. With a Šokac man with sons, it would be different; the duties were divided differently and an effort was made for every member of a numerous family to have a particular duty assigned (cultivating land, pig husbandry, *weaving* and other).

At the beginning of the 20th century, a Croat (Šokac) lives in house cooperatives, big extended families, with an elder at the head. The Croats considered the division of a cooperative to be a bad thing and that its members would get poorer (*weaker*) by division. The way of life of the German immigrants was completely different from the Croatian one, and according to the words of the narrators the wealth of the Germans would increase, unlike the wealth of the Croats.

The immigrants, mostly Germans cultivated the soil much more efficiently, and so the crops were greater. They became owners of large tracts of land at the end of the 19th century, which could be cultivated easier and faster, and machinery could be used on it. They planted monocultures on that land. At the same time, because of the division of the cooperatives the individual land of the Šokci was getting smaller and scattered and was more difficult to cultivate because of that. (Geiger, 2001: 49-50). A peasant needed a lot more time to do his job because he wasn't connected into the cooperative, and he had to do everything alone. This situation lasted until the first land compassations were executed in the 1920's and 1930's. In the 1920's the Germans have agricultural tools, which they acquired from Austria and Germany. The Croats remember that the Germans 'had backup' from these countries. A narrator Josip Zaluški from Vinkovci (born in 1944) heard from his grandfather that in the same time the Germans had *secer za saditi kukuruz, a Šokci su kukuruz sadili pod petu*. Usually the man would harness a horse to pull a plow, which would make a furrow into which his wife would throw some ash and plant the corn seed. The German had a reaper, while a Croat would still reap using a scythe.

Both Croats and Germans had property outside the village; the Croats would call it stan, and the Germans salaš. The Germans probably brought that name from Bačka, where it is still used today.

Pero Penavić (born in 1916) and his wife Marija (born 1923) from Berak remember that their German neighbors were exceptionally hardworking and *good housemasters*. They all had two to three children, in any case more than the Croats. While the Croats desperately tried to keep their cultivable land, the Germans tried to increase theirs at any cost. They would take business risks and they would use the money they earned to buy more land. With their own hands and using their knowledge they would acquire wealth, and their Croat neighbors would often call them *greedy*. They would diligently clean the brush, and coming to the village with no land of their own, in 10 to 20 years they would acquire fifteen, sixteen acres of land. Often, the head of the

Swabian house would go to Vukovar to ask for loans from Jewish traders, to increase their property. More often than Croats they would get credit to buy harvesters to harvest wheat, as well as other machinery. Grandpa Pero remembers: «...*A German plants 10 acres of corn in the spring and sells the crop that he would harvest in autumn to the Jew, and buys an acre of corn for that money. And then he has 11, not 10 ...*».

Backing this up is a claim by the parish priest of Sotin Ferdo Gerstner who wrote in 1918: »... the Germans would come to Sotin as servants or field hands, and with hard work and often because of the carelessness of our peasant acquire a nice property. That was especially easy around 1880-1890, when a peasant would sell his land for meager sums – it was too much for him to cultivate...» (Gerstner, 1996: 73). The parish priest of Sotin deems the Germans to be materialist, people who even eye marriage with financial motives (Gerstner, 1996: 119).

From the Swabian Rosina Vuletić (born in 1920) from Stari Jankovci we find out: «*Šokci prattled a lot, and the Swabians had a lot of land*», and the Swabian Marija Mišić (born in 1937) from Ilača remembers the saying «*Šokac sits and drinks and a Swabian plows and seeds*». This is confirmed by Teresia Moho, citing the words of her grandfather: «... *The stems of the corn were as thick as an arm and on each hung two or three ear of corn, none shorter than 30 cm. Whoever passed by our corn was astonished. Everyone asked themselves how that Swabian made such useless soil so fertile. One square meter after the other, which I cleared and made it capable of bearing crops, cannot be compared with gold. This ground and I have grown into a single being. On account of that I have one request: let no one among you sell a single part of the land, nor abandon it, care for it in the times that come, for I would turn in my grave if I knew that you have forsaken it were sold it to someone unknown. People here are different from us. At the beginning they would smirk at me with pity, or maybe even scorn as they watched me working in the field. I don't want to say that we're better, I don't, we're just different. While we work till we break, they enjoy life, have fun and make jokes – yet no one among them is hungry* » (Moho, 1998: 22).

Josip Lovretić writes too about this difference in performing the farm duties, in a monograph about Otok, citing how the girls of Otok sing about beating hemp²⁷ making fun of their Swabian neighbors: «*Mom told me yesterday that the Swabian is beating hemp, and she says of the same time, let her beat, who helps her anyway?!*».

²⁷ The beating of hemp was a phase in the procedure of producing fibers from the hemp plant. It was done using a wooden piston. The piston was made in two parts made of wood. The lower part had a couple of teeth, while the lower had one less than the upper, so the upper teeth get between the lower. The lower part is on the ground, with the teeth turned upwards. The pieces are connected like scissors, so the piston is always opening and closing, when the opposite ends of the pantile are pressed. On both sides of the stupka there are two poles connected with another pole which is grabbed by the person who is beating the hemp. The other person, who sits, is pulling the small sheafs, *ručice* between the pantiles and thus the hemp is beaten. This was usually a woman's job, but it was done by men too. One person would pull the sheafs of the hemp in the stupka and the other would press its other part with a leg. The beating would press the hemp, and the women would turn the handle between the teeth of the stupke until fibers would come out. What is left at the handle is *puzder*, and the good residue, which would later be processed, *povjesmo*. After being retted in water and dried, the beating in a stupka was the first phase of processing of the raw material, which would finally produce a thin fiber, which could be knitted on a stocking frame. This job was usually performed in the evening to avoid moistening the stupka and the already dried hemp.

All the narrators say that the Germans were advanced in the first half of the 20th century. They remember that the Germans had the first sunflower harvesters, wheat harvesters, corn shellers, wheat threshers, mills for livestock fodder and so on. Allegedly, they were helped by their native country with money and the technology for cultivating soil. Ladislav Švedl, a coachbuilder from Petrijevcı, said that the Šokci were not interested in learning a craft, working on soil was enough for them. Unlike them, Germans would often go to vocational schools along with being in apprenticeship, and would go through the process of learning a craft from being an apprentice and a journeyman to being a master craftsman of a certain craft. They were blacksmiths, coachbuilders and carpenters. The first car mechanics, electricians, and locksmiths in the first half of the 20th century were the Germans of Slavonia. «*The Swabians liked crafts*», said this master craftsman of German origins.

In the country the Germans try to preserve their national and religious identity. They intermarry, and the marriages with members of other national groups and religions were few and they were frowned upon. In the cities mixing occurred more often. If a Croatian woman married a German, the children would be German, and if a Croat man married a German, the children would in most cases be German again, Gerstner, the parish priest of Sotin claims (Gerstner, 1996: 73). Only in the 20th century there are marriages between the Šokci Croats and Germans in the area of Vinkovci. German women married to Šokci men would use their language and teach it to their children, which weakened the link to the Šokac identity of some families in Vinkovci. Rare are the cases when a German would become a Šokac (Šalić, 1999: 32). Some inhabitants of Vinkovci turned craftsman from being a peasant in the 19th century, they would marry a German women or a member of other nationalities and religious groups, and then lose their Šokac identity (Šalić, 1993: 147). The marriages between the members of the Croatian and the German nation were frowned upon in the Đakovo area too (Šalić, 1990: 66).

Although marriages between the two nationalities were rare, mutual socializing and growing up of village girls and boys of both nationalities occurred frequently. While still children, through mutual play, Croats learned the German language and Germans would learn Croatian. Mutual socializing and respect was kept up in adult life.

The relationship between the two nationalities was good until the national socialist propaganda spread among the Germans. Then Croatian would sometimes hear this from their German neighbors: «*You, Croat neighbors, will go to the Carpathians, while we will stay here!* »

The German influence on the «public» life of the village

In the market towns in the 20th century there was much less tolerance and respect for differences than in the villages. The German stores and the craftsmen were often singled out because of their nationality, not the quality of their service. An illustrative example was the one of the traveling salesman representing the firm F. L. Bier

from Vukovar, in 1907, who sold cigarette papers to storeowners from Vinkovci as “his own” brand with the title “Our future” and the picture of a Croat man and woman, the Croatian crest and flag, but who issued a receipt in German, thus drawing the anger of one of those who called him out in the papers as a promoter of a foreign firm, «...that those intrusive foreigners should be taught for once that they are in Croatia and it's their duty to respect the Croatian language» (Svjetlost, Vk, nr. 35, pg. 5, Jan 9 1907). It is a surprising protest because at the beginning of the 20th century all the names of the stores and workshops in Vinkovci were written in German, and it was fashionable and prestigious to speak in German, especially on a square and among «...young gentlemen and ladies...», and among people with higher social status (compare with Geiger, 2002: 311). Although unsigned, the writer of these lines objects: «...Some of our poor and pathetic Vinkovci citizens, although they know Croatian well, talk in German and give Vinkovci the character of a German town ...»²⁸ (Svjetlost, Vinkovci, nr. 22, pg. 3, 2 Jun 1907).

The resistance to Germanization in the public affairs was continuous since the arrival of Germans. German was the official language in tandem with Latin, in the civilian Croatia until the beginning of the 19th century, and in the Military Frontier until the demilitarization in 1881. It had to be used outside the home too. When a child would leave for school and close the door of the yard, it couldn't talk Croatian anymore, but German, and if it did the parents of the offender were punished. (Janković, 1968: 167).

In the villages with Croatian and German population there were often a Šokac and a German inn, *birtija*²⁹. It can be assumed that they were a German import. The Šokac population would entertain themselves by dancing the kolo after the Sunday Mass, on holidays or during a wedding party, always outdoors. In a Croatian inn there would always be a *tamburica* band, or a Gipsy *egeda*, and in the German one, there was always a brass band (Blech music) and dancing the Waltz. The Germans would rarely visit the Croatian inns, and the Croatians would rarely visit the German, although it was recorded that they sometimes partied together in the only inn in the village and «got together like brothers». Germans settled in the newly founded Novo selo (New village) near Vinkovci, Neudorf, in 1819, and it took them a long time to enter the advanced class of peasants. They were evangelicals, (Virč: 2002, 54) and we find news about them a century later when they loudly celebrate a *fair* with a good drop (of wine), and many Vinkovci citizens visited them (Svjetlost, Vinkovci; nr. 42, 21 Oct 1906, pg. 6), which doesn't correspond to the stereotypes of Germans who always work and rarely party. The Germans of Vukovar who lived on the Swabian Hill also hosted their visitors to their *kirvaj* with a rich table (pork roast, lamb, cakes) (Schreckeis, 1990: 221-223). The word *kirvaj*, *kirbaj*, so usual in Slavonia also comes from a German word (Kirchweihe) and it means a church festivity. Every village, i.e. a parish had a church festivity once a year, which was celebrated with guests, usually relatives from places nearby.

²⁸ Vinkovci got the status of a city as late as 1922.

²⁹ From the German masculine noun *Wirt*, the keeper of the inn

The churches in the villages were usually Roman Catholic. The Croats would celebrate their Mass on Sundays and holidays, and the Germans theirs. At that time the Mass was celebrated in Latin, and the sermon was read in Croatian or German. The children would celebrate children's Little Mass together.

Conclusion

The past of Slavonia, Baranja and Western Srijem is not only the history of the Croatian population, but also of other peoples who inhabited the area. Some people, especially the Germans, became the seeders of the new economical and cultural tradition that deeply incorporated itself into the history of the eastern Croatia between the 18th and the 20th century. The German influences and their transformed forms: in everyday life, the ways of cultivating soil, the crafts, folk architecture, living arrangements, clothing, nutrition, and so on, were present in the traditional life too. The influences of the German immigrant population were taken over through centuries. From their experiences new values, skills, behaviors and habits were extracted. The culture, whose carriers and their descendants are gone, and yet it still lives today, transformed and adopted, and among the majority of the population it is considered to be original, "their own", autochthonous, Slavonian, Šokac. Although it was bringing the innovations which improved the quality of life and civilized progress in general, the foreign authority mostly made up from the German population was confronted with a strong resistance by the local population, which was broken with military or civilian repressive measures.

The task and the basic purpose of this work was to ascertain what was left of the numerous German influences. It was attempted to answer the question what will the German inheritors of the Croatian lands be remembered by except the aggressive wars of their home country in the 20th century. They worked hard together with the Šokci, and considered their new country as their own homeland.

This short review showed some historical facts relevant for the understanding of the life of Germans in Croatia. It shows the data which were not widely known in their true light and liberates from the stereotypes and prejudices acquired in the socialist Yugoslavia.

After the World War Two the traces of this important culture disappear and vanish under the pressure of the merciless communist system, which sent hundreds of thousands of citizens of German origins into exodus. Unjustly punished, the members of the German people left the new federal Yugoslavia. After the World War Two only a few Germans were left in Croatia and their influence was invalidated and hidden, especially from the generations born and grown in the new socialist system.

The German influences cross the boundaries of the researched area and exist in Vojvodina where Germans were colonized too. It is also important to mention that

the traditions listed here were not invented by Germans, and that some of them exist since ancient history (for example the crop rotation is in existence as an agricultural method since the times of the ancient civilizations of Egypt and Mesopotamia as well as building in mudbrick) or were created in the developed Europe in the 16th and the 17th century.

Enlightenment through the written word, individuals who performed various economic and administrative duties, the noble families, craftsmen, and colonized peasants were always present and got into every crevice of the social and private life in the country and in the town, and thus left a permanent and inerasable trace in the culture of the eastern part of Croatia.

Narrators

Marija Penavić (nee Sotinac, born 1923), Berak

Pero Penavić, (born 1916), Berak

Rosina Vuletić (nee Najder, born 1920), Stari Jankovci, Vinkovci

Ladislav Švedl (born 1921), Petrijevci

Josip Zaluški, Danišin, (born 1944), Vinkovci

Marija Mišić (nee Bruner, born 1937), Ilača

Josip Jung (born 1944) Petrijevci

Translated by Tomislav Redep